

Univerzita Karlova v Praze
Přírodovědecká fakulta
katedra sociální geografie a regionálního rozvoje

Jiří Nemeškal

**ETNICKÁ STRUKTURA OBYVATELSTVA
KOSOVA A METOHIJE VE DRUHÉ POLOVINĚ
20. STOLETÍ**

**ETHNIC STRUCTURE OF THE POPULATION OF KOSOVO
AND METOHIJA IN THE SECOND HALF OF THE 20. CENTURY**

Bakalářská práce

Praha 2010

Vedoucí bakalářské práce: PhDr. Ondřej Žíla

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracoval samostatně a že jsem uvedl všechny použité informační zdroje.

V Praze 22. 8. 2010

Jiří Nemeškal

Poděkování

Rád bych poděkoval svému školiteli, PhDr. Ondřeji Žilovi, za cenné rady a připomínky v průběhu zpracování bakalářské práce.

Abstrakt

Tématem práce je změna etnické struktury Kosova v druhé polovině dvacátého století. Cílem práce je snaha o komplexní přiblížení kosovského národnostního problému v období 1945 až 1990. Práce se snaží odpovědět na tři následující otázky. Zda byl jugoslávský režim vůči albánské menšině diskriminační, do jaké míry byl kosovský konflikt vytvořen pouze etnickou strukturou a zda se některé etnikum snažilo o etnicky „čisté“ Kosovo.

Práce je členěna do šesti kapitol. První kapitola nastiňuje historický vývoj Kosova s důrazem na jeho vývoj etnické struktury. Druhá kapitola se zaměřuje na politiku, kterou jugoslávská vláda uplatňovala v Kosovu od konce druhé světové války. Na ni navazuje ovlivnění kosovské otázky ze zahraničí. Pátá kapitola se zaměřuje na vývoj konsolidovanosti a organizovanosti Srbů a Albánců v Kosovu. Šestá a sedmá kapitola se snaží popsat a vysvětlit změnu etnické struktury v Kosovu.

Klíčová slova

Kosovo, Jugoslávie, národnostní politika, etnická struktura

Abstract

The topic of this thesis is ethnical structure change in Kosovo in second half of the 20th century. The target is to provide a complex overview of Kosovo's ethnical problem in period 1945 – 1990. The thesis tries to answer the following three questions. Whether the Yugoslavian regime discriminated the Albanian minority, how much ethnical structure caused this conflict and whether any ethnic tended to create „ethnically pure“ Kosovo.

The thesis is divided into six chapters. The first chapter outlines the historical development of Kosovo, especially on the evolution of ethnic structure. Second chapter concentrates on Yugoslavian governmental policy in Kosovo since the end of WW II. Following chapters focus on foreign influences. Fifth chapter analyses the organization of Serbs and Albanians. The sixth and seventh chapter describe and explain the change of ethnic structure in Kosovo.

Key words

Kosovo, Yugoslavia, national policy, ethnical structure

OBSAH

1. Seznam grafů, map a obrázků	6
2. Úvod	7
3. Historický vývoj etnické situace v Kosovu do druhé poloviny 20. století	9
4. Národnostní a ekonomická politika Jugoslávie v Kosovu.....	15
4.1 Uplatňované přístupy jugoslávské vlády v duchu titovské a komunistické politiky....	15
4.2 Miloševićova politika 80. let a vyostření napětí.....	19
5. Reakce ostatních států na politiku Jugoslávie.....	23
5.1 Albánský vliv na vývoj Kosova v souvislosti se změnami mezinárodních vztahů s Jugoslávií	23
5.2 Vliv bipolárního uspořádání světa na vnitřní politiku Jugoslávie	24
6. Organizovanost hlavních etnik v Kosovu v poválečné Jugoslávii.....	25
6.1 Organizovanost srbské komunity	25
6.2 Organizovanost albánské komunity.....	26
7. Přirozená a migrační změna obyvatelstva v Kosovu v letech 1948 až 1991	29
7.1 Přirozená změna obyvatelstva v Kosovu a její vliv na změnu etnické struktury.....	33
7.2 Migrace a její ovlivnění ze strany centrální vlády.....	36
8. Regionální změny etnického rozložení.....	40
9. Závěr.....	46
10. Použité zdroje a literatura	48
11. Přílohy.....	51

1. Seznam grafů, map a obrázků

Graf 1: Vývoj procentuálního zastoupení Srbů, Albánců a ostatních etnik v Kosovu v období 1871 až 1991	30
Graf 2: Etnická struktura obyvatel Kosova v roce 1961	31
Graf 3: Etnická struktura obyvatel Kosova v roce 1991	32
Graf 4: Hmp a hmú podle etnického složení v Kosovu v letech 1948-1991	34
Graf 5: Vývoj kú v Kosovu v období 1950 – 1990.....	35
Mapa 1: Rozložení hlavních etnik v Kosovu v roce 1881.....	12
Mapa 2: Etnická skladba obyvatel a hustota zalidnění Kosova podle opštin v roce 1961	42
Mapa 3: Etnická skladba obyvatel a hustota zalidnění Kosova podle opštin v roce 1991.....	44
Obrázek 1: Rozsah srbského státu na přelomu 12. a 13. století.....	10

2. Úvod

Oblast Balkánského poloostrova bývá označována jako „sud střelného prachu“. Jednou z hlavních příčin tohoto tvrzení je etnická pestrost v rámci státních útvarů. Pro lepší pochopení střetů v 90. letech 20. století je nezbytné sledovat vývoj tohoto regionu v celém dvacátém století. Poválečná Jugoslávie byla příslibem pro vzájemné mírové soužití po staletí většinou zneprátelených etnik. Jak ale devadesátá léta ukázala, ani 40 let trvání poválečné Jugoslávie nebylo schopno vymýtit zažité konflikty a silné nacionální cítění.

Cílem práce je snaha o komplexní přiblížení kosovského národnostního problému v období 1945 až 1990. Rozpor mezi deklarovanou a všeobecně vnímanou politikou rovnosti etnik a rychlým rozpadem státu a střety na základě etnicity představuje prostor pro mnoho otázek. Práce se snaží odpovědět na otázkou, zda byl jugoslávský režim vůči albánské menšině diskriminační. Vychází z všeobecného předpokladu, že události v 90. letech byly způsobeny dlouhodobou diskriminací, a proto byl důvod k neustálému odporu, který přerostl až v otevřený vojenský konflikt. Práce se snaží přiblížit postupy (a jejich změny) centrální vlády v otázce kosovských Albánců. Na základě komplexního geografického pohledu by práce měla zodpovědět, do jaké míry byl kosovský konflikt vytvořen pouze etnickou strukturou a ne např. vnitřními a vnějšími mocenskými nebo ekonomickými důvody. Cílem práce je též analýza demografických statistik Kosova. Snaží se najít příčiny populačního vývoje a trendy ve změně regionálního rozložení etnických skupin. I v tomto případě se jedná nalezení možných ovlivnění z hlediska centrální vlády, ale cílem je i zhodnotit, zda byly formální či neformální snahy hlavních etnických skupin o etnicky „čisté“ Kosovo.

První část bakalářské práce je rešerší literatury českých, jugoslávských i západních autorů a jejich komparací se snaží najít nezaujaté vyobrazení skutečnosti. I přes to objektivita autorů zůstává problémem (např. Pirjevec, Košťál). Druhá část práce vychází z analýzy demografických dat a jejich propojením s předchozí kvalitativní částí. Limitujícím prvkem je datová dostupnost. Potřebná statistická data existují až od roku 1961 a sčítání v roce 1991 bylo v Kosovu provedenou formou kvalifikovaného odhadu Statistického úřadu Srbské federace. Tento odhad by měl zobrazovat skutečnost na 90 % (Demographic changes of the Kosovo population 2008).

Práce je členěna do šesti kapitol. První kapitola nastiňuje historický vývoj Kosova s důrazem na jeho vývoj etnické struktury. Historie na Balkánském poloostrově hraje důležitou roli kvůli silnému národnostnímu cítění a vnímání historických křivd. Druhá kapitola se

zaměřuje na politiku, kterou jugoslávská vláda uplatňovala v Kosovu od konce druhé světové války. Na ni navazuje část zabývající se ovlivněním kosovské otázky ze zahraničí. Tato kapitola není rozsáhlá, neboť Kosovo do konce 80. let nepředstavovalo významný faktor, který by se podílel na utváření zahraniční politiky. Pátá kapitola se zaměřuje na vývoj konsolidovanosti a organizovanosti Srbů a Albánců v Kosovu. Jejím cílem je zjistit, do jaké míry na dění v Kosovu měly skrze organizace vliv „mateřské státy“ obou etnik či zda tato organizovanost pocházela přímo z Kosova. Šestá a sedmá kapitola představují stěžejní části práce. Snaží se popsat a vysvětlit změnu etnické struktury v Kosovu. Jde tedy o syntézu kvalitativních informací z předešlých částí s kvantitativními statistickými daty.

V textu je pro označení vymezeného území většinou používán zkrácený termín „Kosovo“. Termín je pro toto území vžitý, avšak geograficky zabírá cca polovinu tohoto území (Příloha 2). V kapitolách 3.1 a 7. je použit termín *Kosovo*, který představuje pouze výše zmíněnou část autonomní oblasti. Celý název autonomní oblasti se od konce 2. světové války několikrát změnil. V letech 1945 až 1963 zněl název Autonomní Kosovsko-Metohijská oblast (Autonomna Kosovsko-Metohijska Oblast), v období 1963 až 1974 se jednalo o Autonomní oblast Kosovo a Metohie (Autonomna Pokrajina Kosovo i Metohija). Další změny názvů byly tendenční a vzbudily četné diskuse. Od roku 1974 byla oblast přejmenována na Socialistickou autonomní oblast Kosovo (Socijalistička Autonomna Pokrajina Kosovo) a v souvislosti s přelomovým rokem 1980 byl název vrácen na původní znění Autonomní oblast Kosovo a Metohie.

Obdobná změna byla i u názvu celého státu. Ústava z roku 1963 změnila název poválečné Jugoslávie z Federativní lidové republiky Jugoslávie na Socialistickou federativní republiku Jugoslávie (SFRJ).

Pro oblast Socialistické republiky Srbsko je užíván zkrácený termín Srbsko. Pro část Srbska bez autonomních oblastí Vojvodina a Kosovo termín „centrální Srbsko“. Tento termín odpovídá dnešnímu geografickému a administrativnímu vymezení, a proto není užíván historický termín „úzké Srbsko“.

3. Historický vývoj etnické situace v Kosovu do druhé poloviny 20. století

Počátky slovanského osídlení v Kosovu spadají do 6. století. Slovanské obyvatelstvo pravděpodobně pocházelo ze severního Černomoří. Srbské kmeny do oblastí, které později tvořily jádro středověkého srbského státu (oblast Rašky a Zety), pronikaly ze severu Balkánského poloostrova v 7. století. Toto území bylo osídleno pozůstatky románského a romanizovaného obyvatelstva, mezi které se zařazují i předchůdci dnešních Albánců – romanizovaní Ilyrové. Slovanské obyvatelstvo, které se většinou věnovalo zemědělství, původní etnika částečně asimilovalo a částečně vytlačilo do horských oblastí. Tím by se toto období dalo označit jako počátek střetů, avšak je nutné zdůraznit, že obě etnika nebyla dostatečně konsolidována a ani jedno z etnik nevyznávalo svoje pozdější náboženství.

Vzestup a sjednocení srbského státu přichází za dynastie Nemanjićů na konci 12. a v 1. pol. 13. století. Srbsko se vymaňuje z podřízenosti Byzantské říše a na její úkor se rozrůstá. V této době jsou postaveny významné kláštery (Studenica, Djurdjevi stupovi), které tvořily základ východního proudu křesťanství v Srbsku. Významnou událostí se stalo založení srbské pravoslavné církve v roce 1219, jež vymezilo vztah středověkého Srbska vůči západnímu a východnímu křesťanství, které doposud v oblasti koexistovalo. Do srbského státu se celé dnešní Kosovo dostává za vlády Štěpána I. Prvověnčaného ve 20. letech 13. století (viz Obrázek 1). I v Kosovu dochází k hromadné výstavbě kostelů a klášterů. Mezi nejznámější patří kláštery Visoki Dečani, Sopočani, Gračanica nebo klášter Archandělů blízko města Prizren. Mezi důležitá religiозní místa v Kosovu patřil klášter v Peći, do kterého bylo v roce 1252 přemístěno sídlo arcibiskupství. Právě proto je Kosovo Srby často nazýváno „kolébkou srbského národa“ nebo „svatou srbskou zemí“, přestože první srbské státní útvary se začínaly tvořit v severozápadní části Rašky a přímořské Zetě. Z 13. století vychází i pozdější výraz Metohije¹.

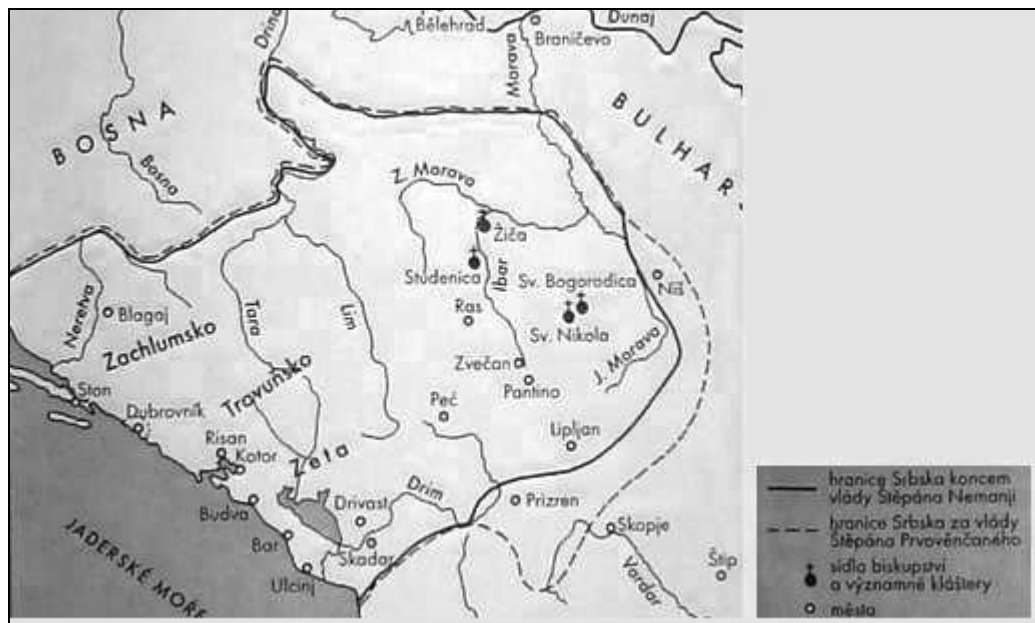
Nejvýznamnější epocha srbských středověkých dějin přichází na konci 14. století. Turecká armáda porážela státní útvary v Malé Asii a na Balkánském poloostrově. Srbská vojska poráží nejdříve na řece Marici (1371) a později se s nimi utkává i na Kosově poli (1389). Vlastní bitva, kde podle všeho měli stoupenci sultána Murada I. drtivou početní převahu, sice Srbsku nepřinesla porážku, ale během bitvy padla velká část srbské šlechty včetně krále Lazara Hrebeljanoviće. Srbsko tím bylo oslabeno a stalo se vazalem Osmanské říše. Z této historické události se postupem času stává jednak národní trauma, ale i odkaz na hrdinné

---

¹ Výraz pochází z řeckého slova *metochion*, který představoval církevní vlastnictví půdy.

činy Srbů, a proto byla hojně využívána v propagandě a posílení národního uvědomění v 80. a 90. letech 20. století.

Obrázek 1: Rozsah srbského státu na přelomu 12. a 13. století

Zdroj: Pelikán 2005

První polovina 15. století znamená posun centra srbského státu na sever. I přes porážku v bitvě na Kosově poli Srbský stát existuje, ale jen za cenu neustálých konfliktů. Války a horšící se hospodářská situace byly příčinou migrace obyvatel Kosova do severnějších oblastí. Část Slovanů se rozhodla konvertovat k islámu, a to z ekonomických důvodů a vyššímu sociálnímu postavení. Z těchto vrstev se vytvářela etnika Goranů, Muslimů nebo Bosňáků². Vzhledem k jejich slovanskému původu někteří historikové 20. století nepřisuzují Muslimům statut etnika, ale přiřazují je k Srbům vyznávajícím islám (Bataković 1992). Příčinou náboženských konverzí bylo členění obyvatelstva podle náboženského vyznání a ne podle národnosti. Nemuslimské obyvatelstvo mělo méně práv, muselo platit vyšší daně a vztahovaly se na něj i odvody mladých chlapců, které se nazývaly „daní z krve“. Ačkoli si původní obyvatelstvo ponechalo tradice, jazyk i víru, srbská kultura v Kosovu upadala v souvislosti se zánikem patriarchátu v Peći v 15. století. Vylidňující se území bylo kolonizováno etniky loajálními Osmanské říši, především pak Albánci vyznávající islám, u kterých byla menší šance na vznik protiosmanského povstání. Podle odhadů na základě

² Souhrnným názvem pro muslimy slovanského původu je Muslim. Gorani a Bosňáci jsou Muslimové rozlišení podle jejich geografického rozmístění.

frekvence albánských jmen tvořila ve 14. a 15. století albánská populace pouze 4-5 % obyvatel Kosova, avšak reálné číslo bylo mnohem vyšší. (Hradečný 2008). Dalším zdrojem, ze kterého lze zjistit náboženskou, a tím i částečně národnostní strukturu, je daňový registr. Podle něj v roce 1445 tvoří většinu pravoslavné obyvatelstvo (Weithmann 1996).

K obnovení Pećského patriarchátu dochází v roce 1577, avšak jedná se pouze o politický krok ze strany Osmanské říše. Příčinou bylo politické vyvážení Cařihradského patriarchátu, který sdružoval pravoslavné věřící v Osmanské říši, ale svojí roli hrál i nepotismus, který v rámci obnoveného úřadu uplatňoval velkovezír srbského původu Mehmed Paša Sokolović. Patriarchát byl loajální institucí Istanbulu, ale vedl tajná jednání s nepřáteli Osmanů, především s Habsburskou říší. Formování tzv. „Svaté ligy“, která sdružovala přední křesťanské státy kontinentální Evropy v boji proti Osmanům, bylo impulsem pro protiturecké povstání v Srbsku. Povstání v letech 1688 až 1690 přineslo Kosovu krátké osvobození, ale dlouhodobějším výsledkem bylo jen další rozdělení srbského etnického prostoru³ mezi Osmanskou a Habsburskou říší. Navíc k boji proti povstalcům Osmané povolaly Arnauty (tj. Albánce) (Weithmann 1996). Z tohoto důvodu sílily migrační proudy Srbů z území pod správou Osmanů. Zároveň docházelo k úbytku církevního majetku, kterého se začali zmocňovat muslimští Albánci (Pelikán 2005). Pozice patriarchátu, který tvořil formální i neformální představitele srbského etnika v Kosovu, se začala oslabovat a kvůli sporům s ostatními patriarcháty v roce 1766 znovu zaniká. Mezitím pokračuje albanizace regionu. Je způsobena přirozenou migrací z méně úrodných půd severní Albánie, ale i záměrným nahrazením srbských obyvatel, jejichž počet v Kosovu se snižoval kvůli morovým epidemiím a emigraci, způsobenou válečnými konflikty (Hradečný 2008). Největší vlna emigrace byla v roce 1690, kdy Kosovo opustilo 300 000 Srbů v čele s patriarchou Arsenijem (Weithmann 1996). Z těchto důvodů lze za počátek náboženských a etnických problémů v Kosovu označit rok 1690 a ne rok 1389.

Rakousko-turecké válečné střety v 18. století s sebou často přinášely povstání, ale ani později dvě velká v letech 1804 a 1815 se neodehrála v Kosovu, nýbrž v oblasti Bělehradského pašalíku, který přibližně kopíroval oblast dnešního Centrálního Srbska, a tak Kosovo zůstalo pod nadvládou Turků až do začátku 20. století. Národoosvobozenecký boj znamenal kromě posilování politického statutu Srbska i etnickou homogenizaci prostoru,

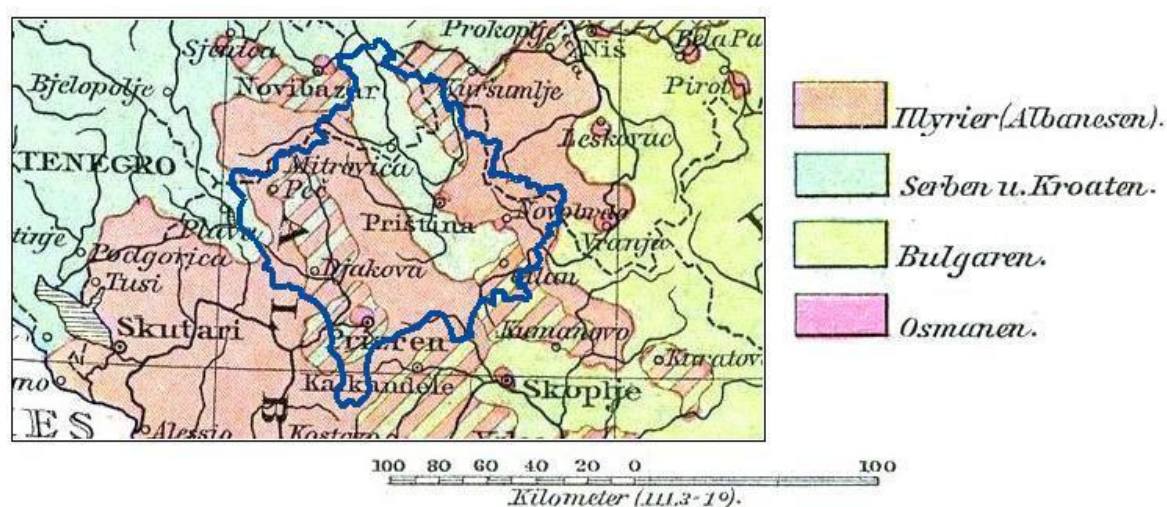
---

³ oblasti většinově obydlené srbským obyvatelstvem, nikoli podle konceptu „Velkého Srbska“ – Kosovo, Černá Hora, Centrální Srbsko, Vojvodina, pozdější polostátní útvary Republika Srbská a Republika Srbská Krajina. Koncept „ Velkého Srbska“ zahrnoval kromě těchto oblastí Makedonii, celou Bosnu a větší část dnešního Chorvatska.

kteřá z tohoto důvodu v Kosovu neproběhla. (Pelikán 1997). Etnické rozložení z roku 1881 (viz Mapa 1) vypovídá o převládajícím zastoupení Albánců v oblasti.

Kosovo a větší část Metohije se stává součástí Srbska až po první Balkánské válce v roce 1913. V těchto letech se migrační proudy začaly obracet. Z Kosova utíkalo nesrbské obyvatelstvo, především pak albánští předáci. Migraci ještě více umocnila první světová válka, kdy přes Kosovo ustupovala srbská armáda na ostrov Korfu. Po konci první světové války vzniká státní útvar, který měl za cíl sjednotit jihoslovanské obyvatelstvo na Balkáně.

Mapa 1: Rozložení hlavních etnik v Kosovu v roce 1881

Zdroj: Atlas of Serbia

Pozn.: Výřez mapy z atlasu Andrees Allgemeiner Handatlas, Lipsko, 1881. Hranice dnešního Kosova zvýrazněny modře.

V Království Srbů, Chorvatů a Slovinců existovaly dva rozdílné pohledy na vyřešení etnické heterogenity. První proud, reprezentovaný Demokratickou stranou, prosazoval myšlenku jugoslávského státu s jedním jihoslovanským národem. Druhý proud vycházel z myšlenky „Velkého Srbska“, tj. z vytvoření státního útvaru na území srbského historicko-etnického prostoru a nebo asimilace ostatních slovanských národů k srbskému etniku. Představitelé tohoto proudu si uvědomovali, že ostatní národnostní menšiny by mohly projevit nespokojenost a požadovat větší autonomii. Proto docházelo k uplatňování diskriminační politiky vůči Albáncům, Turkům, ale i Muslimům žijícím v Kosovu za účelem jejich samovolnému vystěhování. Později přibyla i smlouva mezi Tureckem a Jugoslávií, na jejímž základě se vystěhovalo několik desítek tisíc Turků, Muslimů a Albánců nejen z Kosova, ale i z Makedonie a srbského Sandžaku (Pelikán 2005). Zároveň byla umožněna imigrace Srbů do

Kosova z jiných částí Jugoslávie. V Kosovu začalo být podporováno srbské školství, jazyk i kultura. Imigrace probíhala formou „ze zdola“, tj. nešlo o dosazení úřednického aparátu a inteligence, nýbrž se do Kosova stěhovali převážně chudí zemědělci. Politická podpora kolonistům se zaměřovala na snížení daní a přidělování půdy. Počet srbských emigrantů se odhaduje na 50 000 (Bataković 2002). Tyto kroky zákonitě vedly ke zvyšování sporů mezi Srby a Albánci.

Neloajalita albánské menšiny vůči státu se projevila za druhé světové války. Kosovo a Albánci obydlená území v Černé Hoře a Makedonii se připojilo k Albánii, obsazené fašistickou Itálií. Jižní část Kosova anektovalo Bulharsko. Severní část Kosova byla pod přímou správou Němců z důvodu nalezišť nerostných surovin. Především se jednalo o doly poblíž města Trepča, které navíc byly vlastněny britskou společností (Doleček 2005). V albánské části docházelo k terorizování srbského obyvatelstva a desetitisíce srbských kolonistů z meziválečné éry byly nuceni k odchodu. Kvůli násilné albanizaci regionu a znevýhodňování nealbánského obyvatelstva odcházelo i mnoho Srbů žijících zde po staletí (Pelikán 2005).

Protinacistický odboj na území Jugoslávie byl veden ve dvou proudech, ale oba měly jinou představu o ideologii, vedení boje a poválečném uspořádání Balkánu. Četnické nebo také ravnogorské hnutí vedené Dragoljubem Mihajlovičem prosazovalo spíše model etnicky homogenních států. Počítalo s nucenými přesuny nersbských obyvatel z oblastí s převahou Srbů nebo ze srbských historických oblastí, hlavně Kosova a Metohije, avšak i s existencí slovinského a chorvatského státu. Tento koncept narážel na překryv hranic tzv. „Velkých“ států⁴, které si etnika představovala. Pokud by byla politika národnostně homogenních států realizována, nedošlo by k boji etnik za vymanění se z cizího státu, ale pravděpodobně by došlo k následným bojům mezi státy o sporné hranice. Naproti tomu komunistický partyzánský odboj v čele s Josipem Brozem Titem počítal s obnovením Jugoslávského státu, avšak s důrazem na rovnost etnik. Skrze třídní a ekonomickou rovnost by byly odstraněny problémy spjaté s národnostní a náboženskou růzností a vytvořen jugoslávský národ.

Za příčinu zvyšování mezietnického napětí v Kosovu je považováno působení Četnického hnutí (Pelikán 1997), avšak četnické oddíly se nacházely v západních horských oblastech Centrálního Srbska. Jejich hlavními protivníky byli Němci, Paveličovi Ustašovci, později i Titovi Partyzáni a i díky „vyčkávací strategii“ neprobíhaly snahy o dobytí Kosova. Paradoxně lze konstatovat, že vyšší měrou přispělo ke zvyšování etnického napětí

---

⁴ kromě Velkého Srbska i Velké Chorvatsko a Velká Albánie

komunistické vedení. Albánci preferovali koncept „Velké Albánie“ a „drtivá většina albánské populace neprojevovala o obnovu jugoslávského státu zájem“ (Pelikán 2005). Vedle národnostní otázky problém představovala i komunistická ideologie, která ani po válce nenacházela mezi Albánci v Kosovu širokou podporu. Další kritika Titovi národnostní politiky spočívá v názoru, že „jedné národnosti bral a druhé dával, což vyvolalo odpor u všech“ (Naimark 2006).

4. Národnostní a ekonomická politika Jugoslávie v Kosovu

Období od konce druhé světové války do počátků faktického rozpadu Jugoslávie lze podle politického vývoje, a tím i uplatňované národnostní politiky státu, dělit na čtyři období. Jedná se o období raného poválečného vývoje v letech 1945-1948, období napjatých vztahů s Albánií a státy Východního bloku 1949-1968, perioda uvolnění vztahů a decentralizace v letech 1969-1979 a posttitovská éra let 1980-1990. Z hlediska národnostní politiky centrální vlády v Kosovu je zlomový právě rok 1980, a proto jsou tři první etapy, kde uplatňovaná politika osciluje kolem Titem nastoleného směru, sloučeny.

4.1 Uplatňované přístupy jugoslávské vlády v duchu titovské a komunistické politiky

Oficiální postoj vedení Jugoslávie k otázce nacionalismu a národnostnímu citění vyjadřovalo přijetí zákona „o protilidové a protistátní činnosti“ z roku 1945. Zákon vystihoval uplatňovanou politiku rovnosti národů v komunistickém státu a jeho snahou bylo předejít vyostření národnostního napětí v etnicky smíšených regionech Jugoslávie.

O statutu Kosova byly vedeny diskuze. Uvažovalo se o rozdělení mezi svazové republiky Černá Hora, Srbsko a Makedonie, o přepuštění území Albánii nebo o vytvoření samostatné autonomní jednotky (Hradečný 1996). Zdánlivě nelogické přepuštění Kosova Albánii by bylo pouze dočasné, protože ambiciózní poválečná Titova diplomacie uvažovala o připojení Albánie jako sedmé svazové republiky (Pelikán 1997). Další, ještě ambicióznější vizí bylo vytvoření federace Jugoslávie, Bulharska, Řecka a Albánie, kde by Kosovo bylo převedeno pod správu Albánie. (Bataković 1992). V roce 1947 v souvislosti s přijetím nové ústavy bylo rozhodnuto o vytvoření autonomní oblasti v rámci Srbské federativní republiky. Navíc byla ke *Kosovu* připojena i oblast Metohije, předtím náležící Černé Hoře. Ačkoli rozhodování příštinského parlamentu (skupštiny) bylo podřízeno Bělehradu, albánská většina v Kosovu získala statut národnostní menšiny a albánština byla zrovnoprávněna se srbochorvatštinou, úředním jazykem v Jugoslávii (Hradečný 1996).

Hlavními principy národnostní politiky uplatňované v Jugoslávii až do 60. let podle Pelikána bylo důsledné dodržování stejného přístupu ke všem národnostem a etnikům a kodifikace politické svébytnosti národů federální ústavou. Naproti tomu faktická politická moc

zůstávala v rukou centrální komunistické vlády a rovnoprávnost etnik byla spíše z pragmatických mocenských důvodů (Pelikán 1997).

Zrovnoprávnění kosovských Albánců v Kosovu, které probíhalo až od konce 40. let, přineslo podporu albánského školství a kultury, ale nemohlo ihned vyřešit špatnou vzdělanost. Především z tohoto důvodu byly vedením autonomní oblasti pověřeni kosovští Srbové. Zatímco v etnické struktuře Kosova v roce 1953 tvořili Albánci 64,3 % (Demographic changes of the Kosovo population 2008) jejich zastoupení v orgánech bezpečnosti bylo pouze 13,3 %. Srbové, jejichž populační podíl i s Černohorci v roce 1953 dosahoval 27,4 %, zastupovali v orgánech bezpečnosti 86,6 % míst (Ramet 1992). Druhou příčinou početnosti Srbů v řídicích orgánech Kosova byla i malá účast kosovských Albánců v odboji za druhé světové války a malé zastoupení Albánců ve Svazu komunistů Jugoslávie (SKJ). Podíl albánské populace byl přibližně dvojnásobný oproti podílu členů albánské národnosti v SKJ (Shoup 1968).

Titova politika rovnosti etnik zahrnovala i důrazné potírání nacionalistických hnutí s emancipačními nebo separatistickými tendencemi. Ty by nepřímo mohly ohrozit vnitřní stabilitu a Titovu pozici v komunistické straně. Důvody ke vzniku odporu Albánců vůči Jugoslávii měly vnitřní i vnější příčiny. Mezi vnitřní lze řadit snahu získání větších pravomocí a většího podílu na správě, mezi vnější příčiny lze zařadit vliv propagandy Hodžova režimu v sousední Albánii. Nekompromisní a tvrdý postup vůči Albáncům napojeným na nacionalistické struktury vyvolal jen další nespokojenost kosovských Albánců, zhoršení neformálních vztahů mezi obyvateli a vytvoření ilegálních opozičních struktur jako např. Revolučního hnutí za osvobození Albánců. Z těchto důvodů nedošlo až do poloviny 60. let ke zvyšování pravomocí, pouze v souvislosti s novou ústavou v roce 1963 získává Kosovo rovnocenný statut jako Vojvodina, druhá autonomní oblast v Srbsku. I přes tyto zjevné známky problémů na základě etnicity komunistické vedení ignorovalo váhu tohoto problému a v roce 1953 zrušilo Radu pro národnostní otázky, neboť podle leninské ideologie “socializace výrobních prostředků, industrializace a kolektivizace homogenizují a ruší spory mezi národy a národnostmi“ (Weithmann 1996, s 351).

Druhá polovina 60. let přináší personální změny ve vládnoucí vrstvě. Změny byly zapříčiněny střetem vnitřních frakcí SKJ. Frakce Edvarda Kardelja zastávala politiku liberizace a decentralizace. Ranković naopak zastával konzervativní centralistický model státu. Ve vedení státu „více spoléhal na srbské komunisty prověřené v protifašistickém odboji než na nastupující generaci stranických předáků z jiných národů Jugoslávie“ (Pelikán 2005, s. 495). Z tohoto důvodu byl označen za srbského nacionalistu a s odkazem na jeho

politiku protialbánských opatření a tím i rozdmýchávání etnického napětí byl odvolán z funkce. V Kosovu se liberalizace projevila nahrazením Srbů v řízení autonomní oblasti Albánci, resp. k synchronizaci etnické proporcionality obyvatelstva a správy oblasti. K posílení autonomních vlád nejen v Kosovu vedly i ústavní doplňky z roku 1967, ale jsou chápány i jako projev demokratizace (Pirjevec 2002) nebo decentralizace, která měla sloužit k posílení vlády na mezinárodní scéně (Bataković 1992).

Komunistické vedení začalo zaměřovat svoji strategii na počátky problému a ne na jeho vyústění, tj. na potlačování etnického nepokoje. Kosovo bylo zařazeno mezi nerozvinuté regiony⁵, a proto dostávalo dotace z Federálního fondu pro rozvoj nedostatečně rozvinutých oblastí. V období 1966-1970 směřovalo 30 % financí z tohoto fondu právě do Kosova, přičemž většina prostředků byla určena k industrializaci regionu (Maletić 1973). Další krok jugoslávského vedení ke zmírnění nespokojenosti Albánců představovala podpora albánských kulturních a vzdělávacích institucí, jako např. výstavba univerzity v Prištině. I přes tato opatření se nepodařilo zmírnit etnické napětí. Vyšší počet vysokoškolsky vzdělaných lidí nacházel uplatnění jen ve správě autonomní oblasti, kde docházelo ke konkurenci mezi Srby a Albánci, a proto se spor začal přenášet i do vzdělaných vrstev populace (Pelikán 1997). Začala narůstat i nespokojenost v rámci srbské menšiny, která cítila znepokojení kvůli četným výhodám kosovských Albánců.

Setrávající orientace na sjednocení Albánského národního prostoru a politika rovnosti etnik vedla k prosazení povolení užívání albánských národních symbolů (Pirjevec 2002). Albánské zastoupení nezískalo původně požadovaný formální statut federální republiky, ale získalo faktické zrovnoprávnění jejich územní jednotky s ostatní Jugoslávií: „Srbská republika si sice podržela z hlediska formálně právního svou pravomoc nad autonomní oblastí, ..., ztratila však právo vměšovat se do jejích vnitřních záležitostí bez souhlasu oblastního parlamentu – skupštiny Kosova“ (Hradečný 1996, s. 146). Příčinu ve zdánlivém rozporu mezi pravomocemi a oficiálním statutem Kosova vidí Pelikán v obavách ze silného srbského odporu a dalším posílení separatistických tendencí mezi Albánci (Pelikán 1997).

I v 70. letech uplatňovalo jugoslávské vedení kroky pro finanční dotování Kosova. Kosovo bylo zákonem zařazeno mezi vysloveně nerozvinuté regiony a do Kosova proudilo 70 % financí z fondu pro nerozvinuté oblasti (Bataković 1992). Dál pokračovala podpora albánského vzdělávání. Výstavba univerzity v Prištině vytvořila protiklad několika

---

⁵ Nerozvinuté oblasti tvořily 40 % území a žilo na nich 36 % obyvatel SFRJ. Jednalo se o Bosnu a Hercegovinu, Černou Horu, Makedonii, severní Dalmácii a Kosovo. Příspěvateli fondu byly rozvinuté oblasti, velké společnosti a centrální vláda (Pirjevec 2002).

příštinským fakultám bělehradské univerzity srbského charakteru. Fungování nové univerzity však provázely značné problémy. Výuka v albánštině snižovala možnost uplatnění v jiných územních jednotkách v rámci SFRJ. Navíc v řadách kosovských Albánců nebyl dostatek kvalifikovaných pedagogů. Částečným řešením bylo povolávání učitelů z Albánie⁶. Kooperace s Albánií na kulturním poli nepředstavovala pouze vstřícné gesto vůči Albánii a kosovským Albáncům, ale měla za úkol šířit jugoslávské (a tedy protihodžovské) názory do Albánie a skrze otevřenou konfrontaci režimů na poli politickém i ekonomickém, a tím potlačit myšlenky kosovských Albánců na sjednocení s Albánií (Hradečný 2008). Problematické bylo i uplatňování tzv. národnostního klíče, který respektoval národnostní složení Kosova a podle něhož mohla být bez ohledu na kvalifikaci či schopnosti přijata maximálně pětina Srbů z celkového počtu přijatých na VŠ nebo do zaměstnání (Bataković 1992). Proporční zastoupení bylo obdobou diskriminační politiky Osmanské říše proti nemuslimským obyvatelům. Albánci v Jugoslávii tak měli daleko více práv a možností než menšina (včetně albánské) v sousedním Řecku, kde měly omezená práva dokonce i imigrující Řekové z jiných států (Hradečný 2004).

Přesto ani četná zvýhodnění regionu a jeho albánské většiny nepřineslo zmírnění nespokojenosti. Příčiny byly na straně kosovských Albánců (požadavky federální republiky), ale i jugoslávské vlády. Podpora kosovské ekonomiky byla namířena na energetický a těžební průmysl, Kosovo tím bylo závislé na dovozu spotřebního a jiného zboží z ostatních částí Jugoslávie, čímž Bělehrad nepřímou držel nad Kosovem pevnou vládu. Podle Pelikána byla navíc „většina hospodářské pomoci neúčelně promrhána“, když směřovala např. do výstavby nekonkurenceschopných podniků, nákladných administrativních budov a rekonstrukcí center měst (Pelikán 1997, s 20).

Ekonomické problémy představovaly živnou půdu pro růst etnických tenzí, které vyústily etnickými konflikty v roce 1974. Řešení etnického problému se zdálo být ve větší míře decentralizace, ovšem neméně podstatnou příčinou k decentralizaci byla i snaha vládnoucích vrstev jednotlivých subjektů federace o upevnění vedení. Proto byla v roce 1974 schválena nová federativní ústava. Ústava nejenom přiznávala všem národům a národnostem politickou identitu, nabízela možnost veta při kolektivním rozhodování všech celků SFRJ, ale podle Pirjevece až „...ačkoli ne zcela jednoznačně, uznávala jejich právo na osamostatnění až odtržení“ (Pirjevec 1995, s 391). V čele státu zůstal v úřadě jakéhosi „čestného prezidenta“ J. B. Tito, ale faktickou moc mělo v rukou kolektivní předsednictvo, tvořené osmi

---

⁶ V 60. letech se jednalo o 240 učitelů a vysokoškolských profesorů (Bataković 1992).

představiteli svazových jednotek a předsedou SKJ. V praxi se kolektivní vládnutí projevilo spíše posílením oligarchií a uplatňováním samostatnější ekonomiky jednotlivých svazových republik a oblastí.

4.2 Miloševićova politika 80. let a vyostření napětí

Rok 1980 představuje významný mezník pro budoucí vývoj Jugoslávie v politické i ekonomické rovině. V květnu roku 1980 zemřel prezident Josip Broz Tito. Navíc Jugoslávii, stejně jako celý svět, postihla tzv. „druhá ropná krize“, která znamenala nejen zvýšení ceny ropy, ale i činila obtížnějším půjčováním si od Mezinárodního měnového fondu a komerčních bank. Klesala zaměstnanost jugoslávských pracovníků v zahraničí, a tím i příjem remitencí, které se od 60. let podílely na splácení poloviny dluhu Jugoslávie (Bisset, 2002) .

Na jaře roku 1981 propukají četné demonstrace za zlepšení sociální a ekonomické situace v Kosovu a za zřízení vlastní federativní republiky. Albánci požadovali vlastní republiku, jelikož tvořili čtvrté nejpočetnější etnikum v Jugoslávii. Navíc byli „etnikem značně destruktivním, neboť implicitně popírali teorii o národech a národnostech formulovanou Kardjelem (právo na vytvoření republiky podle ní mají pouze etnické skupiny, jejichž mateřská země neleží za jugoslávskými hranicemi“ (Pirjevec 1995,s 420). Bataković dokonce vývoj v Kosovu v 80. letech označuje za „střet civilizací“⁷.

Tyto demonstrace mohl vnitřně nejednotný totalitní stát, ve kterém před necelým rokem zemřela osobnost určující jeho politiku přes třicet let, řešit jen za cenu použití síly. Do Kosova byly povolány policejní i vojenské jednotky a demonstrace byly potlačeny. Údaje o počtech zabitých a zraněných se různí – od oficiálně uváděného počtu 12 mrtvých a více jak 150 zraněných (Hradečný 1996) až po více jak tisíc mrtvých (Reuter 1982). Po potlačení viditelných reakcí odporu následoval boj proti formování nelegálních protijugoslávských buněk. Do roku 1984 bylo odsouzeno na 2 200 Albánců za protistátní činnost (Pelikán 1997). Reakce Bělehradu postihla i představitele Kosova, kteří byli odvoláni za pokus o kontrarevoluci, a na jejich místa bylo dosazeno nové loajální komunistické vedení v čele s bývalým předsedou mládežnické komunistické organizace Azemem Vlasim.

---

⁷ Bataković 1992. Bataković používá tento termín čtyři roky před vydáním Huntingtonovi knihy *The Clash of the Civilisations*, ovšem ve své studii se zaměřuje na oblast Balkánu, a proto definuje pouze střet mezi muslimskou, pravoslavnou a katolickou „civilizací“.

Důležitou úlohu v ospravedlnění zásahu sehrála provládní média. Kampaň, která byla postavena na skutečných útocích a agresi Albánců vůči Srbům, začala být zveličována a měla tak vzednout vlnu protialbánských nálad (Pelikán 1997.). Často citovaným incidentem, který byl prezentován jako útok proti Srbům, se stal v Paračinu, kde jugoslávský voják albánské národnosti zastřelil čtyři lidi a několik dalších zranil (Hradečný 1996). Paralelní jednání zpravodajských složek lze vidět i v případě západních médií při útocích na Jugoslávii v roce 1999.

Vývoj politické situace reflektuje i poválečná jugoslávská státem řízená kinematografie. Zatímco v období Titovy éry se podle IMDb⁸ natáčely takřka výhradně historické filmy a dokumenty zaměřené na události druhé světové války a komunistického odboje (Bitva na Neretvě, Sutjeska), v 80. letech se objevují i historické filmy zobrazující srbské historické události nebo významné postavy srbských dějin jako např. Banović Strahinja (1981) nebo Boj na Kosovu (1989). Dobře patrná je i Rankovićova „prosrbská“ éra přelomu 50. a 60. let, kdy došlo ke vzniku filmů Kosovski boj (1959) a Boj na Kosovu (1964) (www.imdb.com).

Zásadní politická změna přichází s dosazením Slobodana Miloševiče do čela Svazu komunistů Srbska v roce 1986. Milošević zneužil vzrůstající velkosrbské nacionalistické nálady k upevnění moci ve straně i v celé SFRJ. Na demonstraci v obci Kosovo Polje Milošević pronáší často citovanou větu „ Tady vás nikdo bít nesmí“. Tato věta je považována za projev srbského nacionalismu (Hradečný 1996), ale i jako projev solidarity s diskriminovanou menšinou (Pelikán 1997). Lze tedy i tuto událost přiřadit spíše k omezování pravomoci kosovské policie a představitelů. Podobný názor zastává i Dienstbier, který tvrdí, že „Miloševićův režim nepronásledoval lidi etnicky odlišné, ale politické oponenty“ (Dienstbier 2002, s 21). Rozpor, nebo spíše nový typ vlády označuje Pirjevec jako „četnicko-stalinský režim“ (Pirjevec 1995, s 446).

V období rozkladu komunistických ideologií „východního bloku“ na konci 80. let je i v Jugoslávii na vzestupu nacionalismus jako zdroj udržení moci ve státě. Nacionalistický přístup navíc získal i podporu protititovské opozice v Jugoslávii, která měla námitky proti posilování pravomocí Kosova za Titovy éry. Ke své podpoře využívá Milošević četné protestní akce, které byly nejen spontánně organizovány nespokojenými Srby v Kosovu, ale i demonstrace předem připravované vládou. Největší z nich se konala 28. června 1989 při příležitosti 600. výročí bitvy na Kosově poli u památníku Gazimestan na Kosově poli. Odhady o počtu účastníků se různí – od stovek tisíc Srbů (Troebst 1999) až po 2 miliony

---

⁸ Internet Movie Database. Internetová databáze filmů čítající přes 30 mil. titulů z celého světa.

(Pirjevec 1995, s 460), a to nejen z Kosova, ale i z centrálního Srbska, Německa, USA a Švýcarska (Weithmann 1996). To ukazuje nejen značnou podporu svému politickému vůdci, ale i semknutí srbského národa.

Kromě verbálních prohlášení o situaci v Kosovu došlo i k přijetí „Jugoslávského programu o Kosovu“, jehož základem bylo zastavení emigrace Srbů z Kosova, umožnění návratu těm, co Kosovo opustili, podpora srbské imigraci, přesunutí některých státních institucí i vznik výhradně srbských průmyslových podniků (Kostić 1990). Opatření nejen že nebyla plně a účinně realizována, ale vzedmula vlnu protestů mezi kosovskými Albánci. Ekonomické stimuly vytvořené Bělehradem a národní sebeuvědomění však neskýtaly dostatečné mechanismy pro masovou imigraci Srbů do Kosova. Vysoká nezaměstnanost, nízké příjmy a obavy z albánského živlu způsobily, že většina nově příchozích srbských obyvatel Kosova předpokládala opětovný návrat zpět. Proces resrbizace se projevil jen např. přejmenováním názvů ulic po srbských vojevůdcích 20. století (Pelikán 1996). Tento čin významný zvrát nepřinesl, avšak jednalo se o demonstrativní krok určujícího etnika. O významnosti svědčí i dnešní paralela při přejmenovávání názvů opštin Srbica a Obilić na Skenderaj a Kastriot⁹. Dalším aktem bylo i opětovné dosazení slova Metohije do oficiálního názvu oblasti. Ačkoli změna byla pouze formalitou, podle Pelikána 1996 „však formálně navenek demonstruje absenci státoprávních tradic Kosova a skutečnost, že tato správní oblast vznikla spojením dvou – dříve srbských a černohorských – regionů“ (Pelikán 1996, s 36).

Protestní akce kosovských Albánců začaly stávkou v dolech Trepča v únoru roku 1989 a rozšířily se na demonstrace v kosovských městech a generální stávkou, ale vynutily si pouze rezignaci Miloševićovi loajálního vedení Kosova v čele s Rrahmanem Morinhou. Milošević ústavními dodatky v únoru 1989 zrušil pravomoci autonomní oblasti a vyhlášením výjimečného stavu a vysláním policejních a vojenských jednotek si vynutil jejich schválení i skupštinou Kosova ke dni 23.3. 1989. Tím bylo Kosovo opět sjednoceno se Srbskem, ale dochází k mohutnému růstu nacionalistických a protisrbských nálad ve společnosti kosovských Albánců i jiných národností v ostatních federativních republikách. Navíc Milošević při rozhodování v rámci federace ztrácí hlas Kosova, který mu zajišťovalo jím dosazené vedení. Pětidenní demonstrace Albánců vyvrcholily střety s policií, při kterých bylo zabito 25 osob a 222 zraněno (Hradečný 1996).

---

⁹ Opštiny byly pojmenovány po významných postavách středověkého Srbska a Albánie. Miloš Obilić je srbský národní hrdina, který podle legendy zabil sultána Murada v bitvě na Kosově poli, a Gjergj Kastrioti Skanderbeg byl syn krále a bojovník proti Osmanské nadvládě.

V roce 1990 v souvislosti s demokratizací¹⁰, ale i nestabilitou Jugoslávie se začíná konsolidovat albánská politická scéna. Hlavním požadavkem bylo anulování připojení Kosova k Srbské republice. I přes formální rozpuštění skupštiny Kosova tento orgán tvořený především Albánci přijímá na svém zasedání 2.července 1990 deklaraci o vytvoření nezávislé svazové republiky Kosovo. Kosovská ústava, přijatá v říjnu 1990, proklamovala rovnost práv všech občanů, ale i státoporný charakter albánského národa (Pelikán 1996).

---

¹⁰ Hlavním projevem demokratizace byly parlamentní volby s účastí demokratických stran.

5. Reakce ostatních států na politiku Jugoslávie

Problém Kosova nepředstavoval ryze jugoslávskou záležitost a byl nedílně spjat s Albánií. Ačkoli Albánie byla ekonomicky zaostalejší, měla vliv na vývoj v Kosovu. Lze si položit otázku, zda politika Albánie byla spíše ekonomicky pragmatická nebo expanzivní či se v ní objevovaly prvky národního cítění. V geopolitickém prostředí studené války představovala SFRJ strategicky specifický případ, a právě proto takřka nedocházelo k zasahování do její vnitřní národnostní politiky mocnostmi západu a východu.

5.1 Albánský vliv na vývoj Kosova v souvislosti se změnami mezinárodních vztahů s Jugoslávií

Albánské etnikum se v poválečné Jugoslávii nacházelo v Kosovu, Makedonii, Černé Hoře i Centrálním Srbsku. V žádné části nemělo tak vysoký podíl na počtu obyvatel jako v Kosovu. Albánci v Kosovu nesdíleli myšlenku komunismu ani jugoslávského národa. Díky přátelským vztahům Jugoslávie a Albánie se do vládnoucích struktur v Kosovu dostávají Albánci z Hodžovy Albánie. V 50. letech se prudce zhoršují vztahy Jugoslávie se SSSR a celým východním blokem včetně Albánie. Příčinou byl nesouhlas s vnucovanou politikou SSSR, jako například politika stalinismu nebo spojení Jugoslávie s Bulharskem (Švankmajer 2004). Albánie se začala vymaňovat z vlivu Jugoslávie a začala ostře vystupovat proti Titovi a myšlence sjednoceného Balkánu pod jugoslávským vedením. Své názory se snaží šířit i v Kosovu, k čemuž používá i špionáže a vojenských incidentů na hranici. Případy špionáže byly Jugoslávskými policejními složkami důrazně vyšetřovány, přičemž za období 1948-1958 bylo zatčeno 675 diverzantů (Hradečný 1997). Jugoslávské vedení se obávalo možné intervence států východního bloku, a tak se snažilo zdiskreditovat i komunistické vedení Kosova. V roce 1956 bylo v „Prizrenském procesu“ ze špionáže pro Albánii obviněno a odsouzeno i několik vůdčích představitelů kosovských Albánců. Výsledky tohoto procesu byly kontraproduktivní, neboť tvrdé vyšetřování vyostřovalo vztahy mezi srbskou a albánskou komunitou, navíc se obvinění později ukázala jako smyšlená a obvinění byli rehabilitováni (Hradečný 1997). Ale nelze tvrdit, že by albánská tajná služba v Jugoslávii již později nepůsobila – podle Pelikána se částečně podílela na organizaci demonstrací s požadavkem změny statutu na federativní republiku v roce 1968 (Pelikán 1997).

Demonstrace v roce 1968 znamenaly i obavu z možného střetu Jugoslávie se SSSR. Nepokoje v Kosovu by způsobily nejenom vyostření rozporů mezi liberální a konzervativní frakcí svazové vlády, ale mohly by vyústit i v růst separatistických tendencí v ostatních částech SFRJ. Tato vnitřní nestabilita by pak ze strany SSSR mohla být považována za změnu politického kurzu a mohla být použita jako záminka pro vojenskou intervenci - podobně jako v případě ČSSR v srpnu 1968.

V 70. letech se vztah Jugoslávie s Albánií zlepšoval. Příčin bylo hned několik. Tirana ztratila přízeň Číny, svého největšího obchodního partnera, Bělehrad chtěl skrze těsné kulturní vztahy s Albánií vyřešit problém kosovských Albánců, společná pak byla obava před možnou intervencí SSSR. Opětovné zhoršení vztahů zapříčinily demonstrace v roce 1981. Postoj Albánie k otázce sjednocení albánského etnického prostoru však nebyl jednoznačný. Komunistický režim měl obavy z připojení 1,5 milionu Albánců, čímž by se počet obyvatel Albánie zvýšil o 60 %. Převážná část byla protikomunistického smýšlení. Další problémy by představovala vysoká nezaměstnanost a zároveň i nezaměstnatelnost, jelikož odtržení Kosova od Jugoslávie by přispělo ke zhoršení vztahů mezi Albánií a Jugoslávií - největším hospodářským partnerem (Hradečný 2008) a bez zahraničních investic by Albánie nebyla schopna vytvořit dostatek pracovních příležitostí.

5.2 Vliv bipolárního uspořádání světa na vnitřní politiku Jugoslávie

Ze strany západního společenství na stále se zhoršující vztahy mezi etniky v Kosovu a policejní zásahy nepřicházela žádná reakce. Vláda SFRJ se problematiku „Kosovské otázky“ snažila tajit nebo marginalizovat před zahraniční veřejností. a později nepokoje vydávala za pokus o kontrarevoluci. Navíc státy západu stále viděly v Jugoslávii strategickou zemi, a proto ponechávaly vnitrostátní politiku na jugoslávských představitelích.

Začátek 90. let a rozpad bipolárního uspořádání přináší Jugoslávii ztrátu pozice strategického státu v zájmu západu. Státy západu se začaly zaměřovat na dění uvnitř Jugoslávie a v 2. pol. 90. let významně zasáhly do tvorby nové politické mapy Balkánu. Jugoslávské vedení se začalo více obracet k Rusku. Vlivem byl vzestup srbského nacionální cítění, který nacházel oporu v myšlenkách blízkosti srbské a ruské pravoslavné církve a s ní spojeným „ortodoxním“ panslavismem. Rusko, které prodělalo změnu politického režimu, se samo potýkalo s řadou vnitřních problémů, a proto zamítlo přímou vojenskou pomoc Jugoslávii proti separatistickým tendencím.

6. Organizovanost hlavních etnik v Kosovu v poválečné Jugoslávii

Formování seskupení a vytváření opozičních struktur v totalitním státě tvoří významnou, ale skrytou reakci na uplatňovanou politiku. Navíc zobrazuje kulturní a civilizační růst nebo konsolidovanost etnika. Rozdílné velikosti populací jsou i příčinou rozdílné velikosti aktivity obou etnik. Vyostřená situace na konci 80. let vede ke sjednocení názorových proudů v rámci (kosovských) Srbů a kosovských Albánců.

6.1 Organizovanost srbské komunity

Srbské etnikum se považovalo za původní obyvatelstvo Kosova a Kosovo jako součást Centrálního Srbska. Z tohoto důvodu i přes myšlenku rovnosti etnik uznávalo oficiální představitelé autonomní oblasti. Posílení pravomocí místní většinově albánské samosprávy přineslo negativní odezvu, ale nevyústilo ve vytvoření opozičních struktur vůči centrální vládě. Srbská menšina vzhledem ke svému populačnímu úbytku spoléhala na prosrbskou frakci Svazu komunistů Jugoslávie, jejímž představitelem byl Aleksandar Ranković. Ovšem názor na politiku Aleksandra Rankoviće historiky rozděluje. Podle první skupiny se jednalo o (velko)srbského nacionalistu (Weithmann 1996) nebo o tradicionalistu (Pirjevec 1995, Hradečný 1996) nebo je považován za příznivce centralismu (Glenny 2003). Rankoviće jako srbského nacionalistu označují většinou protisrbsky ladění autoři a nebo právě kosovští Srbové. Toto tvrzení tedy bylo často emotivně ovlivněno, než aby zohledňovalo Rankovićovu celkovou politiku. Rankovićův nacionalismus je často dokládán Prizrenským procesem (viz kap. 4.1). Ranković, jako ministr vnitra, byl odpovědný za zatýkání a vyšetřování kosovských Albánců. Spíše tím ale sledoval politický boj mezi Jugoslávií a Albánií a i případné zamezení rozrůstání Albánie na úkor Jugoslávie.

Politický kurz nastolený od 80. let přinesl zhoršení neformálních vztahů mezi etniky, vzrůstající pocit ohrožení kosovských Srbů a zvýšení migrace Srbů. Neúčinné kroky státu na zamezení migrace (a tím i proti ztrátě „srbské svaté země“) vyvolaly formování neformálních opozičních hnutí, které často tvořila srbská inteligence. Své myšlenky a požadavky formulovala v tzv. „Memorandu Srbské akademie věd“. Kritizovala posílení pravomocí samosprávy za Titova režimu a požadovala jejich oslabení (Pelikán 1997). Tím ovšem řešila historické problémy srbského národa, ale nikoli soudobé problémy srbské

menšiny v Kosovu. Dvě stě členů srbské inteligence připojilo svůj podpis spolu s dalšími 60 000 Srby pod petici, ve které kosovští Srbové požadovali ochranu před Albánci (Pirjevec 1995).

Ve druhé polovině 80. let se rychle rozvíjí protestní hnutí kosovských Srbů. Protesty měly zpočátku spontánní charakter, ale záhy jsou využity jako „politické body“ pro některé frakce Svazu komunistů Jugoslávie. S pomocí vysokého představitele politické scény Nikoli Ljubiće se protestní hnutí transformuje do organizace „Srbské hnutí odporu“. Hnutí, které mělo pouze několik tisíc členů z řad kosovských Srbů (Pelikán 1997), začalo být od roku 1987 podporováno vládnoucí vrstvou SKJ v čele se Slobodanem Miloševićem. Na konci roku 1986 dochází k založení Výboru na ochranu kosovských Srbů a Černohorců, který začal pořádat protestní mítinky po celé Jugoslávii. Ani v tomto případě nedochází k prosazování práv a ochraně kosovských Srbů, ale k boji na jugoslávské politické scéně.

6.2 Organizovanost albánské komunity

Albánská komunita se i přes necelá tři desetiletí v cizím státě stále držela své kultury. Tato kultura byla částečně dědictvím po Osmanské říši, ale zakládala se i na své tradiční organizovanost na bázi patriarchálního systému a podřízeného postavení žen (Pelikán 1996). Tento sociální systém se měnil v porovnání s vnějšími ekonomickými stimuly jugoslávského státu jen velmi pomalu. Samosprávu Autonomní oblasti uplatňoval Bělehrad pomocí srbské menšiny až do poloviny 60. let. Do vedení Kosova se dostávají lidé albánské národnosti, ale v klimatu komunistického režimu se jedná pouze o Bělehradu loajální Albánce, jako např. Mahmud Bakali nebo Sinan Hasani. Nižší správa byla organizována syntézou etnických a rodových vazeb.

V 70. letech se začíná formovat kosovsko-albánská intelektuální elita v souvislosti s výstavbou univerzity v Prištině, založením Svazu spisovatelů a akademie věd. Tmelícím prvkem byl jednak boj za větší pravomoci oblasti, ale i albánský nacionalismus, který byl podpořen lepšími vztahy Albánie a Jugoslávie na konci 60. let, a tím větším množstvím kontaktů mezi Albánci v různých státech Balkánského poloostrova (Pelikán 1996). Současně vznikala možnost pro formování opozičních struktur vycházejících z myšlenek „Velké Albánie“ a komunismu, který byl uplatňován Enverem Hodžou v Albánii. Jednalo se o Komunistickou marxisticko-leninskou stranu Kosova. O podpoře těchto názorů svědčí prakticky nulová reakce ze strany albánského obyvatelstva po policejním potlačení tohoto

hnutí. Další hnutí, které bylo vytvořeno přímo kosovskými Albánci, vzniklo v roce 1961 a nazývalo se Revoluční hnutí za osvobození Albánců. Programem tohoto hnutí byl nacionalismus a „národně-osvobozenecký boj“ bez ohledu na politické dělení na pravici a levici. Hnutí bylo v roce 1964 odhaleno a čelní představitelé uvězněni (Hradečný 1996). Podobně dopadlo i „Národní hnutí za osvobození Kosova“, které bylo objeveno v roce 1976. Oficiální komunističtí představitelé autonomní oblasti nepředstavovali v žádné fázi reprezentanty názorů Albánců, ale až do konce 80. let se nevytvořilo sjednocené opoziční hnutí, které by dlouhodobě mohlo být (ač ilegální) opozicí. Do protikladu vstupuje organizace tvořená albánskými uprchlíky, která sídlila v Prizrenu a vydávala protihodžovské zaměřené noviny Prapor svobody (Hradečný 2008). Organizace fungovala v první polovině 50. let, tedy v době napjatých vztahů mezi Jugoslávií a Albánií.

Změna organizovanosti albánského obyvatelstva přichází v souvislosti se stávkou a demonstracemi na podzim 1989. Začínají vznikat organizace sdružující skupiny obyvatel (Svaz svobodných odborů, Svaz nezávislých novinářů) a první nekomunistické - tj. i na Bělehradu nezávislé – politické strany. Nejvýznamnější bylo založení Demokratického svazu Kosova (DSK) dne 23.12. 1989. Strana sdružovala nejen představitele opozičních ilegálních struktur, ale i bývalé kosovské komunistické politiky a albánskou inteligenci. Na post předsedy strany byl jmenován předseda Svazu spisovatelů Kosova Dr. Ibrahim Rugova. Strana byla v roce 1990 oficiálně zaregistrována jugoslávskými úřady. Z pohledu centrální vlády šlo o další ústupek, ale zároveň dávala možnost zastoupení demokraticky zvoleným představitelům této strany v bělehradském parlamentu. Tato možnost by mohla snáze vést k vytvoření federativní republiky demokratickou cestou formou spolupráce s ostatními demokratickými stranami. Avšak vedení strany, ve kterém začaly převažovat příznivci formy osamostatnění, „z Kosova“ nabádalo k bojkotu voleb i sčítání obyvatel v roce 1991 a prosazovalo vypsání referenda o Kosovské nezávislosti. Strana měla 300 000 členů (!), převážně Albánců (Pelikán 1996) a v rámci ní se v březnu 1990 vytvořila i organizace Fórum mládeže Demokratického svazu Kosova, která si získala popularitu po celém albánském Kosovu. Ačkoli se zaměřovala i na podporu sportovních i kulturních aktivit, jejím primárním cílem byla politická angažovanost mládeže v boji za samostatný stát a proti srbské okupaci (<http://www.frlk.org>). Kromě DSK, která byla hegemonem pro boj Albánců za samostatnost, vznikly v Kosovu i další strany různého zaměření, např. Strana národní jednoty, Rolnická strana Kosova, Svaz sociálních demokratů nebo Albánská křesťansko demokratická strana jednoty. Důvod vzniku dalších stran podle Pelikána „nebyl rozdíl v politických a ideologických názorech, ale především personální spory v rámci albánské

elity“ (Pelikán 1996, s 36). Celá „nová“ kosovsko albánská politická scéna měla pouze cíle v rámci národního odboje a nevytvářela tak podmínky, které by vedly ke zlepšení perspektiv ekonomické situace. DSK reprezentovala názory Albánců, nikoli všech obyvatel Kosova, a proto neprojevila zájem o bilaterální jednání s představiteli kosovských Srbů za účasti jugoslávské protinacionalistické opozice, reprezentované Sdružením jugoslávské demokratické iniciativy. Radikální křídlo DSK naopak začalo posilovat antisrbské nálady zkreslováním a vyvoláváním kauz jako např. údajná otrava vody v albánských školách Srby (Hradečný 1997).

Významnou organizací, která sehrála roli ve sdružování albánského obyvatelstva, bylo vydavatelství a nakladatelství Rilidnja. Od roku 1945 vydávalo stejnojmenný deník, později začalo vydávat knihy a časopisy a stalo se i distribuční sítí. Skrze nakladatelství se v 70. letech do Kosova dostávaly i albánské učebnice, které byly později označeny za kontrarevoluční (Bataković 1992). Svoje knihy zde vydával např. i Adem Demaci, kosovský spisovatel a člen Národního hnutí za osvobození Kosova, nebo Ibrahim Rugova, předseda Svazu spisovatelů Kosova a pozdější „kosovský prezident“. V druhé polovině 80. let byly z redakce novin odvoláni protivládni novináři a v roce 1990 byl vydán zákaz vydávání deníku pro separatistické tendence (Pelikán 1997).

7. Přirozená a migrační změna obyvatelstva v Kosovu v letech 1948 až 1991

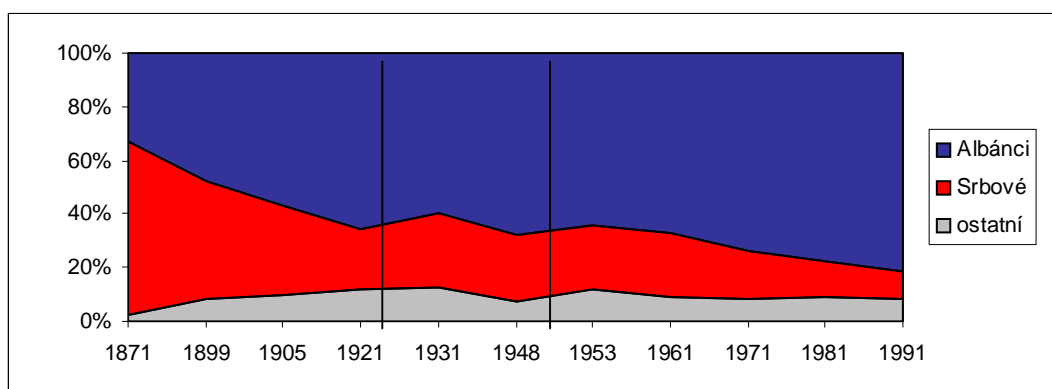
Po celé 20. století docházelo v Kosovu k nepřetržitému růstu počtu obyvatel. Nárůst dosáhl největších hodnot v období 1961-1991, kdy se zvýšila populace z 963 000 na 1,96 mil., čímž se populace více jak zdvojnásobila. Současně se zvýšením počtu obyvatel se změnilo procentuální zastoupení jednotlivých etnik. Zatímco při prvním poválečném sčítání v roce 1948 byl poměr Albánců a Srbů přibližně 3:1 (Graf 1), v devadesátých letech dosahoval podíl Albánců již 80 %. Za příčinu nárůstu albánské populace v Kosovu je často považována mohutná emigrace ze sousední Albánie. Tato emigrace podle některých autorů měla za cíl albanizovat celé Kosovo a tím usnadnit jeho připojení k Albánii (Košťál 2008). Tento názor nachází logické vysvětlení v sympatiích kosovských Albánců k myšlence „Velké Albánie“, ale přehlíží jiné skutečnosti. První byl pohled na případné připojení Kosova ze strany hodžovské Albánie (viz kap. 4.1). Druhý rozpor nastává při zkoumání demografických statistik. Z nich vyplývá, že migrace (ač v Kosovu byla) nehrála na rozdíl od přirozeného přírůstu hlavní roli v nárůstu obyvatel Kosova. Navíc bylo Kosovo po celou 2. polovinu 20. století migračně ztrátové. Částečný vliv na změnu etnické struktury Kosova však migrace měla. Počet emigrantů v absolutních číslech byl v rámci etnik srovnatelný. Tím migrace snižovala početnost srbské populace, jelikož přirozený přírůstek nestačil kompenzovat úbytky migrací (Pelikán 1995).

Problém při analýze populačních statistik představuje systém sčítání lidu. Kvůli okupaci za 2. světové války a de facto zániku Jugoslávie nebylo uskutečněno sčítání v roce 1941. Sčítání bylo provedeno až v roce 1948. Další sčítání, které by bylo v roce 1951, by mělo příliš malý časový odstup oproti tomu z roku 1948, a tím i malou vypovídací hodnotu, a proto další census, s ohledem na řádné sčítání v roce 1961, následoval v roce 1953. Řádná sčítání proběhla v letech 1961, 1971 a 1981, tj. v koncenzu se sčítáními evropských zemí. Soupis obyvatelstva v roce 1991 byl v Kosovu ovlivněn politickým napětím mezi centrální vládou, pod kterou Jugoslávský statistický úřad spadal, a neoficiálními představiteli kosovské oblasti. Cenzus bojkotovala většina kosovských Albánců. Navíc došlo i k dobrovolnému odchodu 128 albánských zaměstnanců kosovské pobočky statistického úřadu (Demographic changes of the Kosovo population 2008).

Další úskalí představovala i změna etnických kategorií. Především menšinové skupiny obyvatel se v různých cenzech identifikovaly k různým etnickým skupinám. Minority se často hlásily ke dvěma nejpočetnějším etnikům kvůli náboženské příslušnosti (např. Cikáni

k Srbům i Albáncům, později Muslimové a Turci k Albáncům). Jiné změny etnicity měly i pragmatické důvody. Jeden z nich představovala smlouva Turecka s Jugoslávií, která umožňovala tureckému etniku žijícímu v Jugoslávii migraci do Turecka. Přihlášení se k jiné etnické skupině nebylo dáno pouze subjektivní změnou sebeidentifikace, ale přispělo k němu i zavedení nových kategorií etnik po 2. světové válce. Namísto všech kategorií muslimů slovanského původu (Bosňáci, Gorani) byl zaveden pojem „Muslim“¹¹ a od sčítání v roce 1961 bylo možné se přihlásit i ke kategorii Jugoslávčů. K etniku Jugoslávčů se hlásilo většinou nealbánské obyvatelstvo, protože Albánci se k jugoslávské myšlence stavěli negativně, a to i přes veškerou snahu vlády tento postoj změnit (Pelikán 1995). Toto tvrzení nelze interpretovat jako snahu vlády o úplnou homogenizaci všech obyvatel do jednoho národa. Podle uskutečňované politiky za Titovy Jugoslávie, to byla spíše snaha o získání loajality Albánců ke státu a centrální vládě. To potvrzovala i podpora albánské kultury a vzdělávání. Je tedy možné, že ke kategorii Jugoslávčů se spíše hlásili lidé, kteří

Graf 1: Vývoj procentuálního zastoupení Srbů, Albánců a ostatních etnik v Kosovu v období 1871 až 1991

Zdroj: Statistički godišnjak Srbije 1991

Statistički godišnjak Jugoslavije 1961, 1971, 1981

Demographics of Kosovo

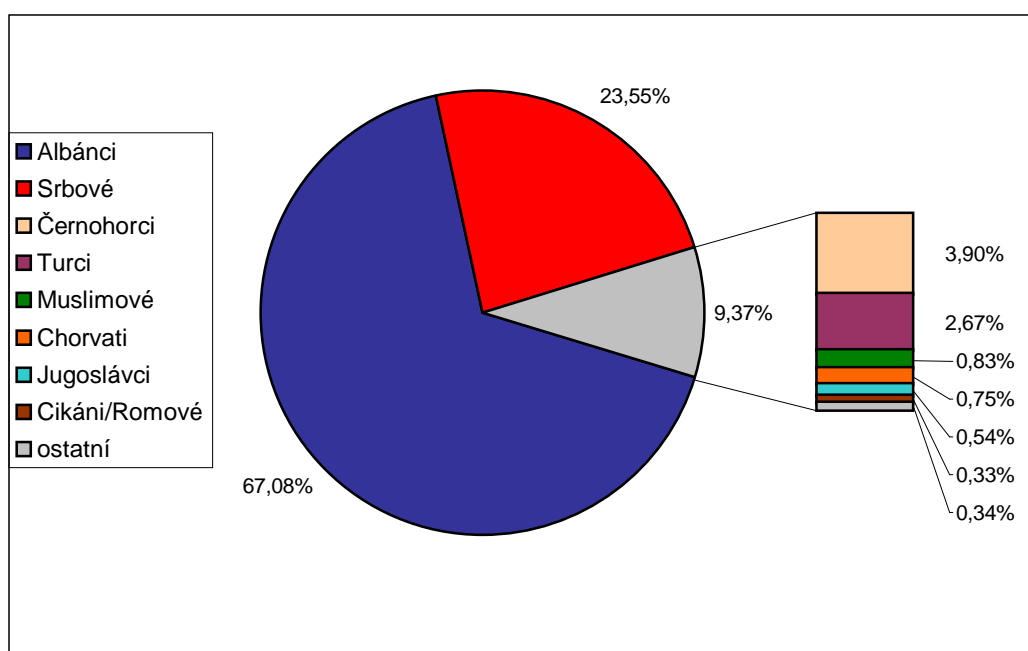
Pozn.: Data z let 1871, 1899 a 1905 pochází z odhadů rakouských statistik, a to pro oblast, která zcela nekoresponduje s pozdějšími hranicemi Kosova. Jednalo se administrativní území prizrenského mutessarifliku, který, nezahrnoval severní část Kosova a naopak jeho součástí byla část dnešní Makedonie. Data z let 1921 a 1931 pochází z cenzů Království SHS (Jugoslávie). Data za toto období jsou určena pomocí členění dle rodného jazyka a náboženství, jelikož předmětem dotazování etnicita nebyla.

¹¹ Muslimská národnost byla ústavou oficiálně uznávána od roku 1971. Při pozdější digitalizaci statistických dat byly kategorie Bosňáků a Goranů spojeny do kategorie Muslim i pro rok 1961, a proto se v této práci používá pojem Muslim již pro rok 1961.

byli ochotni vyměnit svůj „historický odkaz etnicity“ za současný život bez obav z formální i neformální diskriminace na základě etnického původu. Z výsledků sčítání je ovšem vidět, že těchto lidí nebylo mnoho a jejich počet neustále klesal. Možnost přihlásit se ke svému etniku dostali i Černohorci a Makedonci, kteří před 2. světovou válkou nebyli uznáváni jako samostatné etnikum. Jejich jazyk byl považován za dialekt srbštiny, a proto byli i oni řazeni k Srbům.

Zavedení nových kategorií vzbudilo u Chorvatů a bosenských Muslimů dojem, že se jedná o krok, který vede k rozdrobení etnik a ve výsledku k posílení srbského národa (Klemenčić 2002). Ačkoli toto tvrzení teoreticky mohlo platit v některých částech Jugoslávie, právě v Kosovu by byl efekt přesně opačný. Ze srbského etnika se vydělilo makedonské a hlavně černohorské obyvatelstvo, a tím oslabilo populaci Srbů v Kosovu. Bataković je zcela opačného názoru než Klemenčić. Za tímto „umělým“ vytvářením etnik (Černohorců, Makedonců a Muslimů) vidí obavy před srbskou hegemonií a snahu rozbít Srbsko odtržením Vojvodiny a Kosova (Bataković 1992). Tato zcela protichůdná tvrzení naznačují příčinu nemožnosti vytvoření jednoho jugoslávského národa. Opatření, které patrně mělo zajistit větší práva menšinám, bylo účelově interpretováno a přerostlo ve vzájemnou podezřívavost nejpočetnějších národností Jugoslávie na uchvácení moci.

Graf 2: Etnická struktura obyvatel Kosova v roce 1961

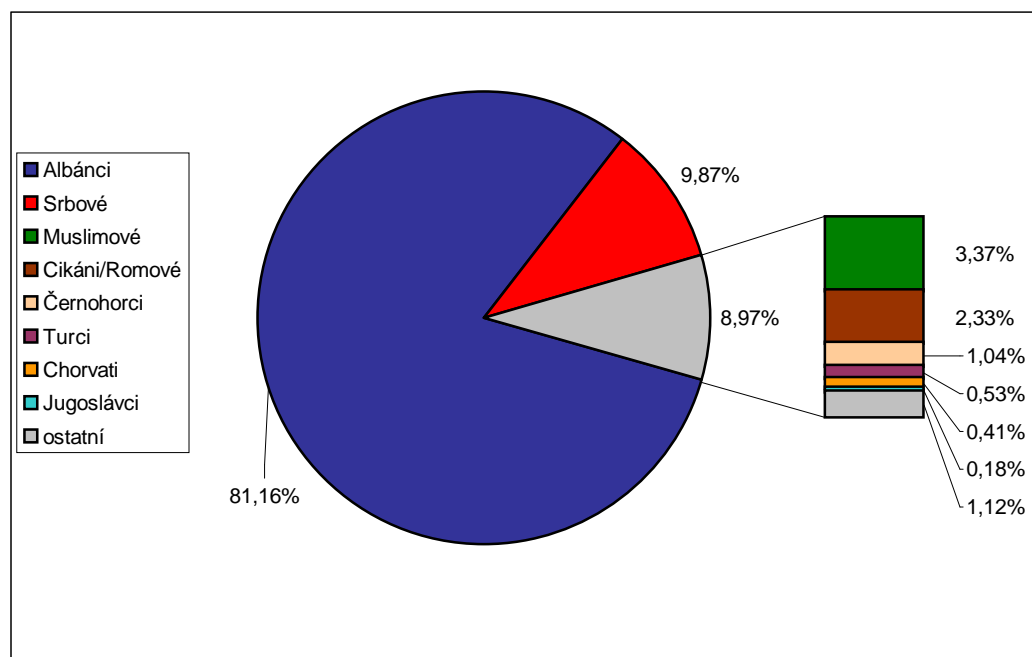

Zdroj: Statistički godišnjak Jugoslavije 1961

Detailní strukturu obyvatelstva pro roky 1961 a 1991 znázorňují grafy 2 a 3. Časové rozmezí bylo voleno tak, aby bylo co největší, ale také aby sčítání obsahovalo stejné etnické kategorie. Na základě srovnání těchto grafů lze rozdělit etnika na poměrově ztrátová a zisková. Nejvíce ztrátovým etnikem byli Turci (pokles o 81 %). Dalšími ztrátovými etniky byli Černohorci (74 %), Jugoslávci (67 %), Srbové (52 %) a Chorvati (30 %). Vliv na pokles Jugoslávců měla jednak změna sebeidentifikace Muslimů, ale i napjaté politické klima začátku devadesátých let, které nepřálo procesu etnické integrace. Naopak stoupal počet Cikánů (vzestup o 606 %), Muslimů (306 %) a Albánců (21 %). U prvních dvou etnik je nutné brát v úvahu menší hodnoty absolutních počtů a u Cikánů i přesnost a úplnost sčítání. Přírůstky byly nejčastěji způsobeny přirozenou měnou, ale u obou menších etnik se jednalo i o změny etnické sebeidentifikace.

Největší zastoupení v kategorii „ostatní“ mají Makedonci, Slovinci, Maďaři, Egypťani, Aškhálci, Slováci a Rumuni¹².

Graf 3: Etnická struktura obyvatel Kosova v roce 1991

Zdroj: Statistički godišnjak Srbije 1991

¹² Aškhálci jsou potomci albanizovaných Cikánů z Palestiny, jejich název je odvozen od izraelského města Aškelon. Egypťané kolonizovali Kosova od 17. století a osidlovali území po emigrujících Srbech.

7.1 Přirozená měna obyvatelstva v Kosovu a její vliv na změnu etnické struktury

Poválečné Kosovo nezaostávalo za vyspělejšími částmi Jugoslávie pouze socioekonomicky, ale bylo patrné i opoždění ve fázi demografické revoluce¹³. Albánské obyvatelstvo v Kosovu prodělalo tzv. „mexicko-japonský“ typ demografické revoluce, ve kterém s poklesem hmú zpočátku nenastává pokles hmp, ale dochází k dočasnému růstu. Tento růst byl u albánské populace největší v 60. letech, kdy hmp dosahovala 46 ‰ (Graf 4). Snižující se úmrtnost zapříčinila obrovský populační přírůstek. Ten byl srovnatelný s přírůstkem v rozvojových zemích a v Evropě neměl obdoby. Tak velký přírůstek byl specifický i při porovnání s ostatními jednotkami SFRJ (viz dále). Další příčinou, která vedla ke zvýšení hmp, byla druhá světová válka, při které klesala sňatečnost a vzrostl počet odložených těhotenství. Po jejím konci pak tato odložená těhotenství znamenala růst hmp, a to jak u Albánců, tak i u Srbů v Kosovu. Další vlivy na počty narozených dětí měla i kultura a náboženství. Zásady křesťanství i islámu de facto podporují vysokou fertilitu. Tento aspekt by spíše zvyšoval početnost albánské populace, avšak islám kosovských Albánců se nacházel v kontaktu se Západem a jeho forma byla (a je) poněkud vlažnější (Dienstbier 2002).

Demografický přechod u srbské populace začal v 50. letech a odpovídá tzv. „anglickému typu“, u kterého je pokles hmú s určitým zpožděním následován poklesem hmp. Srbská populace v Kosovu se svým demografickým chováním odlišovala od Srbů v Centrálním Srbsku, kde byl přirozený přírůstek v celém období přibližně poloviční. Menšinové postavení Srbů v Kosovu, a tím i pocit ohrožení, mohl být důvodem pro populační růst, avšak významnější faktor byl patrně ekonomická zaostalost Kosova. Pokud by obě populace měly stejné demografické chování, struktura na základě přirozeného přírůstku by zůstala stejná po celé poválečné období. Procentuální zastoupení obou hlavních etnik se značně změnilo.

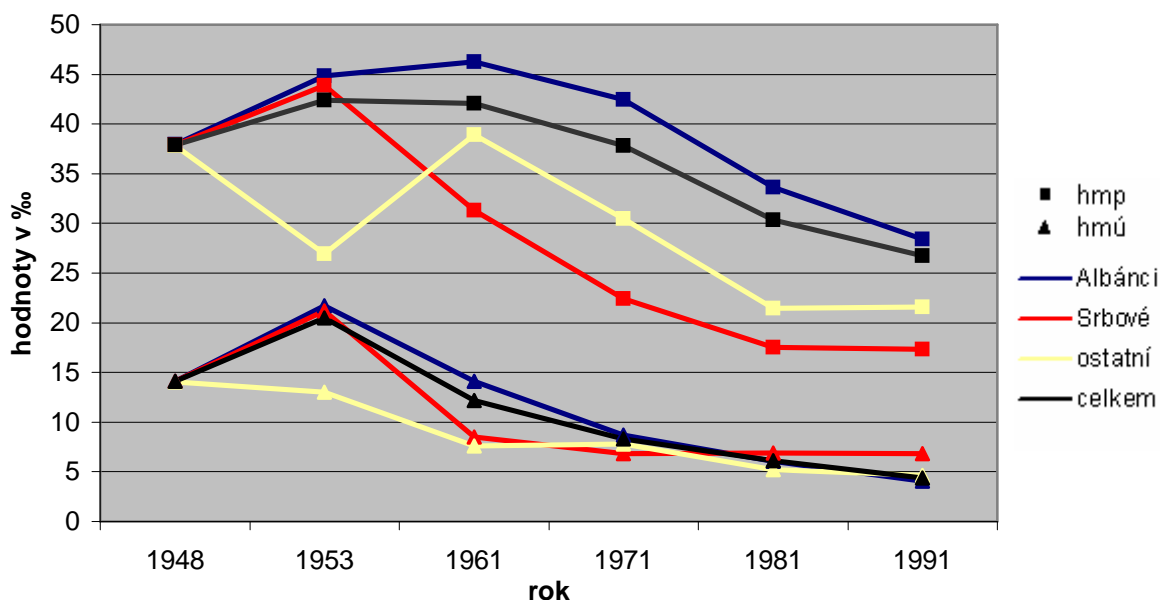
Příčin, proč u srbské populace nastává pokles v hmp razantněji a dříve, může být několik. První možnost může vycházet z předpokladu, že chudší obyvatelstvo pracující v zemědělství bude mít větší přirozený přírůstek. Část Srbů byla zaměstnána díky vyššímu vzdělání a

---

¹³ Demografická revoluce je demografický proces, který začal v období průmyslové revoluce v západní Evropě a s časovým odstupem, který je dán ekonomickou vyspělostí zemí, se projevuje dodnes. Na počátku se projevuje snížením hrubé míry úmrtnosti (hmú = počet zemřelých na 1 000 obyvatel). Hrubá míra porodnosti (hmp = počet živě narozených na 1 000 obyvatel) ovšem klesá až po určité době a tak vzniká přirozený přírůstek. Celkově tak vede ke zvýšení počtu obyvatel. Po vyrovnání obou proměnných dochází ke stagnaci či snižování přirozeného přírůstku obyvatel. Charakter demografického přechodu není jednotný a na příkladech jednotlivých zemí lze vyčlenit jeho tři případy – mexicko-japonský, francouzský a anglický (Pavlík 1964, s. 133).

kvalifikaci mimo primární ekonomickou sféru. Druhou možnou příčinou byla emigrace mladých lidí a s tím související logický pokles počtu narozených dětí.

Graf 4: Hmp a hmú podle etnického složení v Kosovu v letech 1948-1991

Zdroj: Demographic changes of the Kosovo population 2008

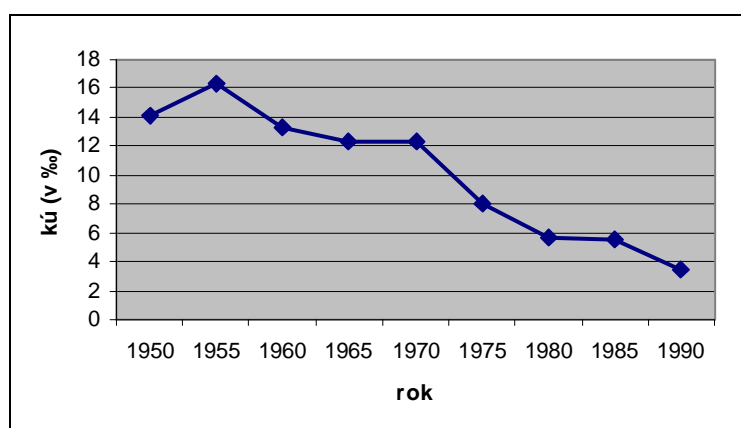
Za jeden z faktorů vysokého populačního přírůstku bývají označovány projevy obav menšinové populace (např. Pelikán 1997). Vychází z předpokladu, že etnická menšina se cítí být utlačována a formálně a neformálně diskriminována s cílem její asimilace. Toto vědomí vede k určité formě boje za zachování svojí identity a to skrze zvýšenou reprodukci. Zvýšení populace pak začne měnit zastoupení etnik v území. Tato myšlenka by nacházela větší podporu, pokud by Kosovo nemělo svůj statut autonomní oblasti s vysokou mírou pravomocí, ale bylo by součástí Centrálního Srbska. V tomto případě tak paradoxně tento jev měl platit u menšinových skupin v Kosovu, převážně pak u Srbů, jelikož se cítili být původním a legitimním etnikem. Menšinovou populací nebyli Albánci pouze v rámci celého Srbska, ale rozdíl představovala i odlišnost albánštiny od jihoslovanské jazykové větve, a to v rámci celé Jugoslávie. Obdobnými případy byly maďarská a německá menšina ve Vojvodině. Tento jev se nich projevil zvýšením migrace, ale jinak došlo k synchronizaci demografického chování jak s mateřskými státy, tak s vyspělými částmi Jugoslávie.

Pokles přirozené míry úmrtnosti spočívá ve zlepšování zdravotní péče a zvyšování střední délky života. Střední délka života se v Kosovu v období 1952 až 1970 zvýšila z 48,6 na 63,6

roků (Breznik 1974, s. 26). Hrubá míra úmrtnosti v Kosovu dosahovala na začátku 50. let hodnoty 20,5 ‰ (Graf 4). Tato hodnota, která je nejvyšší v rámci Jugoslávie, souvisí s ekonomickou zaostalostí regionu. Následné snižování, které nastalo ve všech oblastech SFRJ, je u Kosova, stejně jako u ostatních nerozvinutých oblastí, zapříčiněno centrálním přerozdělováním finančních prostředků a jejich investicemi do zdravotnické a sociální sféry (Pelikán 1997, s. 18). Od 70. let se hodnoty tohoto ukazatele v Kosovu dostávají pod federativní průměr a i pod hodnoty ekonomicky silných regionů, jako Chorvatsko, Slovinsko nebo Vojvodina. Tohoto výsledku dosahují i ostatní méně rozvinuté oblasti, neboť se zde projevuje kombinace vysoké průměrné délky života s početným podílem mladé populace. Etnikem, které určovalo trend pro demografické charakteristiky v Kosovu, byli Albánci. U Srbů hmú klesala dříve, ale od 70. let stagnovala na hodnotě 6,8 ‰. Tato numerická hodnota korespondovala s hmú kosovských Albánců. Vývoj tohoto ukazatele od 70. let byl srovnatelný s rozvinutými regiony.

Celkové zlepšení úmrtnostních poměrů reflektuje i pokles kojenecké úmrtnosti (kú)¹⁴. V průběhu 2. poloviny 20. století většinou docházelo k jejímu kontinuálnímu snižování. Zatímco v 50. letech dosahovala 15 ‰ (Graf 5), na začátku 90. se snížila na 3,4 ‰. Významný pokles, který nastal v 70. letech, může být zapříčiněn zdvojnásobením finanční pomoci regionu z Federálního fondu pro nerozvinuté oblasti.

Graf 5: Vývoj kú v Kosovu v období 1950 – 1990

Zdroj: Demografiska statistika 1950 - 1990

Vývoj ukazatelů u ostatních etnik se přibližuje srbskému etniku. Podobnost v demografickém chování odpovídá pozici menšin. Výkyvy ve křivkách grafu u skupiny

¹⁴ kú = podíl zemřelých dětí do jednoho roku

„ostatní“ jsou způsobeny velkými absolutními změnami počtu této skupiny, ze kterých lze usoudit, že jednak docházelo k migraci a tím k podobnému jevu jako v případě Srbů, ale často docházelo i ke změnám sebeidentifikace k určitému etniku.

7.2 Migrace a její ovlivnění ze strany centrální vlády

Určující složkou změny počtu obyvatel byl přirozený přírůstek, migrační procesy jsou pro celkovou změnu zanedbatelné. Migrace je přirozený pohyb, jehož základním předpokladem je „rozdíl v hospodářských poměrech oblasti emigrační a imigrační, tedy jakýsi „hospodářský“ gradient“ (Korčák 1963, s. 114). Na migraci v Kosovu ale měla vliv i uplatňovaná opatření centrální vlády. Během 2. sv. války docházelo k vyhánění srbských kolonistů z meziválečných let. Odhaduje se, že v tomto období muselo opustit Kosovo několik desítek tisíc Srbů (Pelikán 1995). Poválečný komunistický režim nepovolil jejich zpětné nastěhování. Naopak v období 1945-1948 nijak nebránil neorganizované migraci asi 100 000 Albánců z Albánie do Kosova (Pelikán 1995). Tento trend pokračoval i v letech 1948-1956, kdy režim umožnil imigraci dalším asi 40 000 Albánců z Albánie do Kosova (Živančević 1989). Tento krok primárně neznamenal substituci vystěhovaného srbského obyvatelstva, neboť Kosovo nepatřilo k ekonomicky silným regionům, kde by nastal nedostatek pracovních sil. Za současného distancování se od myšlenky (velko)srbské hegemonie a vzhledem k početnému posilování právě albánského etnika se nejednalo ani o multikulturizaci regionu, která by přispívala k oslabování většinového albánského etnika. Příčinou byla politická orientace imigrujících. Komunističtí přistěhovalci měli za cíl jednak posílit vlašné komunistické hnutí v Kosovu. Tím by při případném přičlenění Albánie k Jugoslávii došlo snáze k propojení Kosova s Albánií v rámci federace (Bataković 1992). Avšak z plánů na sjednocení brzy sešlo a v 60. letech došlo ke zhoršení vztahů s Albánií. Logickým krokem jugoslávské vlády by byla repatriace migrantů, jelikož tato populace by mohla být snáze náchylná k infiltraci špiónů albánské tajné služby Sigurimi a podnikat protistátní a protirežimní činnost. Tento krok by musel být uplatněn skrze použití policejní nebo vojenské síly nebo mohla být použita diskriminační ekonomická politika, jako v případě Osmanské říše nebo meziválečné Jugoslávie. V těchto letech byla uplatňována strategie s cílem zajistit loajalitu většinových Albánců k centrální vládě (viz kap. 3.1), a proto jakákoliv forma ekonomické diskriminace nepřicházela v úvahu. Deportace by jistě vyvolaly jen vlnu nespokojenosti a separatistických nálad. Zároveň by probíhající

decentralizace politické moci oslabila legitimitu tohoto kroku a Jugoslávie by byla poškozena i na mezinárodní úrovni. Proto ke zpětné deportaci Albánců nedošlo.

Část migrace byla způsobena ekonomickými důvody. Kvůli malému profesnímu uplatnění a nižší životní úrovni odcházelo z Kosova stále více lidí. Cílem této migrace nebyly pouze ostatní části Jugoslávie jako např. Vojvodina či Centrální Srbsko, ale i státy západní Evropy a USA. Tato migrace se neomezovala pouze na Srby, ale přibližně ve stejných počtech se týkala i Albánců. Ti se navíc stěhovali i do příhraničních regionů centrálního Srbska, kde postupem času tvořili většinovou populaci. To mělo nepříznivý vliv na budoucí události, neboť tyto oblasti začaly být neformálně zahrnovány pod koncept „Velké Albánie“. Dokladem může být ofenziva jednotek UÇK v roce 2000, která kromě Albánci obydlené části Makedonie směřovala i do těchto oblastí.

Celková migrační bilance od roku 1948 byla záporná a Kosovo patřilo k migračně ztrátovým regionům. Migrační saldo albánské populace taktéž nebylo kladné a za období 1948 až 1991 tvořilo přibližně 7 % hodnoty přirozeného přírůstku. (Demographic changes of the Kosovo population 2008).

U srbského etnika nastal prudký nárůst emigrantů v období 1961-1971, kdy vzrostla hodnota migračního salda oproti předchozímu období 1953-1961 z počtu 3 063 na 40 336¹⁵. Se změnou ve vedení státu v 80. letech a zvyšováním vlivu srbských nacionálních skupin ve vládě začínají být podnikány kroky k zamezení emigrace Srbů z Kosova. Zvolené postupy úspěch nepřinesly, neboť opatření se zaměřila na poslední fázi a nikoli na příčiny vzniku emigrace z Kosova. Například se jednalo o znesnadnění prodeje nemovitého majetku skrze nárůst byrokracie (Pelikán 1995). Hlavní příčiny pro emigraci Srbů byly pocity frustrace a obavy z většinového albánského etnika. Tato skutečnost není popsána v Korčákově definici migrace, ačkoli se jedná o definici z 60. let, tedy ze zkoumaného období. Lze se domnívat, že migrace Srbů z Kosova představovala na tehdejší dobu specifický příklad. Zhoršování neformálních vztahů mělo svůj počátek z několikasetletého odlišného kulturního vývoje obou etnik. Státní útvary, do kterých Kosovo spadalo (Osmanská říše, Království Jugoslávie), uplatňovaly politiku protěžování jednoho etnika (nebo náboženské skupiny) a druhé stavěly do podřízené pozice. Následné postupy centrální vlády Jugoslávie od konce 2. světové války pak byly oběma etniky velmi citlivě vnímány. Paradoxně oba národy hodnotily národnostní politiku Bělehradu převážně negativně. Nebyl tak možný konstruktivní dialog mezi představiteli, neboť chyběla intelektuální elita, která by

---

¹⁵ Demographic changes of the Kosovo population 2008

zastupovala celé nebo alespoň většinu etnika. Chybějící organizovanost etnik znamenala možnost řešení pouze na lokální úrovni. Důsledkem bylo emotivní jednání, které vedlo ke zhoršování neformálních vztahů.

Dalším faktorem migrace byla i mediální propaganda za účelem poukázat na strádání Srbů v Kosovu a tím upevnit Miloševićovu vládu. Propaganda vzbudila zájem u Srbů žijících mimo Kosovo, neboť byla rozsáhlá a snažila se maximalizovat útoky a problémy. Avšak právě tyto její atributy mohly psychologicky působit i na kosovské Srby a tím paradoxně přispívat k nárůstu jejich emigrace.

Kromě těchto pasivních opatření na zvrácení nepříznivého etnického vývoje připravoval Miloševićův režim i masivní plán na přestěhování asi 100 000 Srbů do Kosova (Pelikán 1995). Naimark dokonce tvrdí, že Milošević chtěl naprosto „změnit procentní poměr srbského a albánského obyvatelstva z 10:90 pro Albánce na 90:10 pro Srby...nebo se zbavit úplně všech kosovských Albánců“ (Naimark 2006, s. 177). Toto tvrzení lze považovat za nadnesené, neboť takovýto krok by zcela jistě vyvolal nespokojenost, obavy a (nejen) politický odpor v ostatních republikách Jugoslávie a případně by mohl vést až ke svržení Miloševiče. Ačkoli byl proces stěhování Srbů do Kosova zahájen, nebyl zcela realizován. Bylo vystavěno několik obytných bloků a domů. Mezi migranty převažovali úředníci a nově jmenovaní manažeři firem, kteří považovali svůj pobyt v Kosovu za dočasný. I proto bylo migrační saldo Srbů v období 1981-1991 stále záporné. V tomto období došlo k poklesu na 36 302, což byl pokles cca o 12 000 oproti předchozímu desetiletí (Demographic changes of the Kosovo population 2008). Může to být způsobeno částečnou realizací Miloševićova plánu, avšak více pravděpodobné je zkreslení na základě problémů se sběrem dat při cenzu v roce 1991.

Statistika migrace u ostatních etnik byla, stejně jako v případě přirozeného přírůstku, problematická. Významným krokem, který snížil počet Turků, Muslimů, ale i Albánců, bylo obnovení smlouvy o výměně obyvatelstva mezi Ankarou a Bělehradem v roce 1953. Tato smlouva umožňovala přestěhování Turků do Turecka. Smlouva se nevztahovala pouze na Kosovo, ale na celou Jugoslávii. Na jejím základě bylo vystěhováno až 250 000 Turků, Muslimů a Albánců z Makedonie, Kosova a Sandžaku (Klemenčić 2002). Podle Hradečného lze tento krok považovat za „snahu režimu o zásadní změnu etnických poměrů na Kosovu“ a to formou „opakované naléhavé výzvy vůči Albáncům muslimské víry, kteří tvořili naprostou většinu jugoslávských Albánců, aby se deklarovali za Turky a aby využili ochoty Ankary“ (Hradečný 1996, s. 140). Toto tvrzení nejenže popírá ústavou kodifikovanou politiku rovnosti etnik, ale navíc vytváří přímý rozpor s podporou albánské kultury, školství

a kosovské ekonomiky. Reálným důvodem odchodu pro jednotlivce tak mohla být spíše snaha odejít ze státu, jehož politiku subjektivně vnímali jako diskriminační, a z ekonomicky zaostalé oblasti s vysokou mírou nezaměstnanosti. Výsledkem byl nárůst počtu „papírových“ Turků v celé Jugoslávii i v Kosovu – v roce 1948 bylo v Kosovu jen 1 320 Turků, ale při dalším cenzu v roce 1953 toto číslo narostlo na 34 590. Posléze na základě této smlouvy jejich počet v roce 1961 klesl na 25 tisíc. Velký pokles nastal i v dalším desetiletí. Od 70. let se zaznamenávala turecká populace pouze mírný pokles – z 12 tisíc v roce 1971 na 10 tisíc v roce 1991 (Demographic changes of the Kosovo population 2008).

8. Regionální změny etnického rozložení

Následující část se zabývá změnami regionálního rozložení obyvatelstva v Kosovu. Pro srovnání byly vybrány roky 1961 a 1991 a srovnávanými územními jednotkami byly opštiny (Příloha 1). Již na této hierarchické úrovni jsou patrné základní trendy ve změnách regionálního rozložení obyvatel. Navíc se jedná o administrativní celky s vyšší dostupností statistických dat, než v případě nižších správních jednotek. Opštiny tvořily třetí úroveň v čtyřúrovňovém administrativním dělení Kosova v rámci SFRJ. První úrovní byly autonomní oblasti nebo svazové republiky, druhou představovaly správní okruhy (upravni okrug) a čtvrtou obce (naselja)¹⁶. Průměrná populační velikost kosovských opštin v roce 1961 byla 35 tis. obyvatel a v roce 1991 přibližně 65 tis. obyvatel a jejich průměrná velikost 340 km²¹⁷. Během zkoumaného období došlo ke změně v počtu a vymezení některých opštin. Zatímco v roce 1961 jich bylo 28, v roce 1991 jich bylo 30. Při sčítání v roce 1991 byly vyčleněny opštiny Kosovo Polje a Obilić z Prištiny, opština Lepošavić z Kosovske Mitrovice a opština Štimlje z Uroševace. V roce 1961 naopak existovaly opštiny Orlane a Zjum. Jejich rozdělení do sousedních opštin je patrné z mapy v příloze 1. Pro možnost statistického srovnání byly regiony spojeny. Obyvatelé zaniklých opštin Orlane a Zjum byly pro rok 1961 rozděleny podle poměru plochy těchto území v jejich sousedních opštinách z let 1991. Obě opštiny mají malou populační velikost, a proto nemají velký vliv na etnickou strukturu v sousedních vysoce zalidněných opštinách. Naproti tomu opštiny Zvečan, Obilić a Kosovo Polje mají vliv na změnu struktury svých sousedních opštin, a proto byly tyto regiony sjednoceny na regiony srbského osídlení (viz dále). Opština Štimlje měla v roce 1991 podobné procentuální zastoupení etnik jako opština Uroševac, a proto je lze posuzovat jako celek.

Mezi základní tendence ve změně regionální etnické struktury Kosova patří koncentrace srbské populace a zároveň její trvalý úbytek ve všech opštinách a změna v sebeidentifikaci menšin. Základní geografické rozložení etnik ale zůstává ve sledovaném období stejné.

Na vývoj etnické struktury do roku 1961 měly vliv historické aspekty a politika a fyzicko-geografické podmínky (příloha 2). Na nerovnoměrné rozložení měla vliv emigrace Srbů z Kosova. Srbové emigrovali hlavně ze zemědělských nížinných oblastí. Nížiny a města byly dosídlovány albánským obyvatelstvem. Náboženské konverze (viz kap. 2)

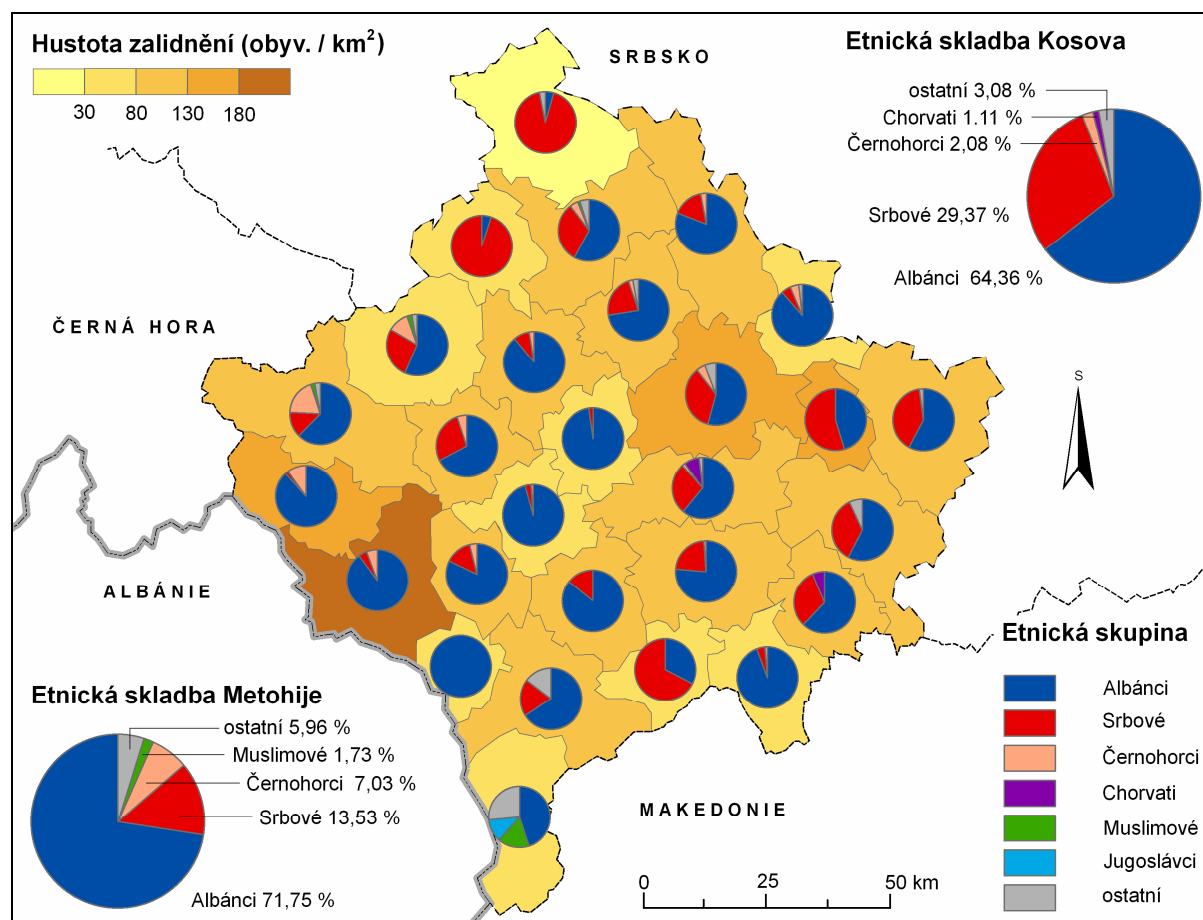
¹⁶ Do třetí úrovně spadala i „města“ (gradovi). V případě Kosova byla za „město“ klasifikována Priština. V rámci centrálního Srbska existovalo v letech 1974 až 1990 ještě dělení na tzv. „Međuopštinske regionalne zajednice“, které sdružovaly správní okruhy.

¹⁷ Statistički godišnjak Jugoslavije 1961, Statistički godišnjak Srbije 1991

představovaly další příčinu snižování podílu Srbů v nížinách a městech. Ve vyšších nadmořských výškách si srbské obyvatelstvo snáze ponechalo svoji původní identitu, jelikož tu nebyl tlak na půdu. Hory představovaly i bezpečnější místo, a proto byly cílem migrace Srbů, stejně jako v případě křesťanských Albánců v sousední Albánii (Hradečný 2008). Důležitou roli vedle nadmořské výšky hrála i geografická poloha. Zatímco horské oblasti v sousedství regionů dnešního Centrálního Srbska měly početné zastoupení Srbů, v případě blízkosti Albánie, Makedonie a Černé Hory jejich podíl výrazně klesal. Srbské obyvatelstvo se koncentrovalo i oblastech pravoslavných klášterů a sídlech biskupství – v Novom Brdu, Peći a Prizrenu. Výrazný vliv na rozložení obyvatel měla i druhá světová válka. Došlo k „násilnému narovnání“ etnického struktury, tj. k vystěhování kolonistů z dob meziválečné Jugoslávie. Tito kolonisté většinou získávali zemědělskou půdu, proto se lze domnívat, že převážná část této populace směřovala právě do oblastí s dlouhodobým úbytkem srbské populace, tedy do oblastí nížin. Důležitým faktem bylo i rozdělení Kosova mezi správu Albánie, Německa a Bulharska za druhé světové války. Albánie, která byla de facto italským protektorátem, ovládala většinu území. Německo obsadilo severní oblasti z jihu vymezené řekami Ibar a Sitnica. Bulharsko v rámci okupace Makedonie připojilo i jižní části Kosova – opštiny Kačanik, Vitina a Štrpce. Pokud by bylo celé Kosovo pod správou Albánců, je pravděpodobné, že by srbské kompaktní osídlení na severu Kosova bylo značně oslabeno. Mezi důležité poválečné opatření centrální vlády patřilo administrativní připojení Metohije z Černé Hory ke *Kosovu*. Tento čin byl pravděpodobně způsoben předpokládaným připojením Albánie (viz kap. 3.1), neboť tím došlo ke koncentraci 80 % jugoslávských Albánců v jedné administrativní jednotce (Pelikán 1997). Lze se domnívat, že většinové osídlení Metohije Albánci byl důsledek výše popsaného vývoje obyvatelstva v nížinách, protože Metohije je z velké části tvořena nížinou řeky Beli Drim a jedná se o zemědělské regiony.

V roce 1961 byly v Kosovu čtyři opštiny s většinovým srbským obyvatelstvem, avšak spíše se jednalo o méně zalidněné oblasti (Mapa 2). V roce 1991 (Mapa 3) to paradoxně vzhledem k celkovému snížení počtu Srbů v Kosovu bylo o jednu opštinu více, avšak bylo to důsledkem vyčlenění opštiny Zvečan z Kosovské Mitrovice. V relativních hodnotách dochází ve všech opštinách k poklesu srbského obyvatelstva. V absolutních počtech ovšem dochází k růstu Srbů hned ve třech opštinách – Priština (včetně Obilić a Kosovo Polje), Gnjilane a Štrpce. Vzhledem k tomu, že srbské obyvatelstvo ubývalo, příčinou nárůstu v těchto opštinách bylo vnitřní (meziopštinové) stěhování.

Mapa 2: Etnická skladba obyvatel a hustota zalidnění Kosova podle opštín v roce 1961

Zdroj: Statistički godišnjak Jugoslavije 1961

Docházelo tak k většímu soustředění srbské populace v určitých regionech. Na území Kosova můžeme vyčlenit dvě oblasti, do kterých se koncentrovalo srbské obyvatelstvo. První region tvoří opštiny Kosovska Mitrovica, Leposavić, Zubin Potok a Zvečan. V této oblasti žilo v roce 1961 20 % Srbů z celého Kosova¹⁸. Ačkoli v roce 1991 tento podíl zůstal nezměněn a počet Srbů v absolutních číslech poklesl, stále tato oblast představuje největší srbské kompaktní osídlení v Kosovu. Druhá oblast s významným počtem Srbů se rozkládá na východě Kosova. Spadají sem opštiny Priština, Obilić, Kosovo Polje, Kosovska Kamenica, Gnjilane, Novo Brdo, Uroševac, Štrpce a Lipljan. Na rozdíl od severu nelze tuto oblast považovat za region s kompaktním srbským osídlením, ale v roce 1961 představovala 44 % srbského obyvatelstva v Kosovu. Do roku 1991 se tento podíl zvýšil o 8 %. Jedná se o oblasti s vysokou hustotou zalidnění, a proto zde většinu tvoří Albánci. Podíl Srbů

¹⁸ Statistički godišnjak Jugoslavije 1961

v ostatních opštinách v roce 1961 nepřesahoval 1/3 a do roku 1991 došlo k razantnímu snížení¹⁹. Příčinou tohoto jevu bylo často vykupování pozemků Srbů Albánci. Albánci, kvůli populačnímu růstu, ale i v důsledku zhoršování neformálních vztahů, vykupovali větší část pozemků. Ostatní Srbové se pak pod tlakem, který měl subjektivní i objektivní příčiny, odstěhovali sami. Srbové na vesnicích ztráceli společenské vazby a ojedinělé nebyly ani fyzické útoky či vyhrožování. Od 60. let tak docházelo k etnické homogenizaci některých regionů (Pelikán 1997). Tento jev by byl patrnější na základě údajů za jednotlivé obce, avšak i na úrovni opštin lze sledovat vznik etnicky homogenních regionů, jako například Dečani, Mališevo, Glogovac, Srbica, Podujevo nebo Kačanik.

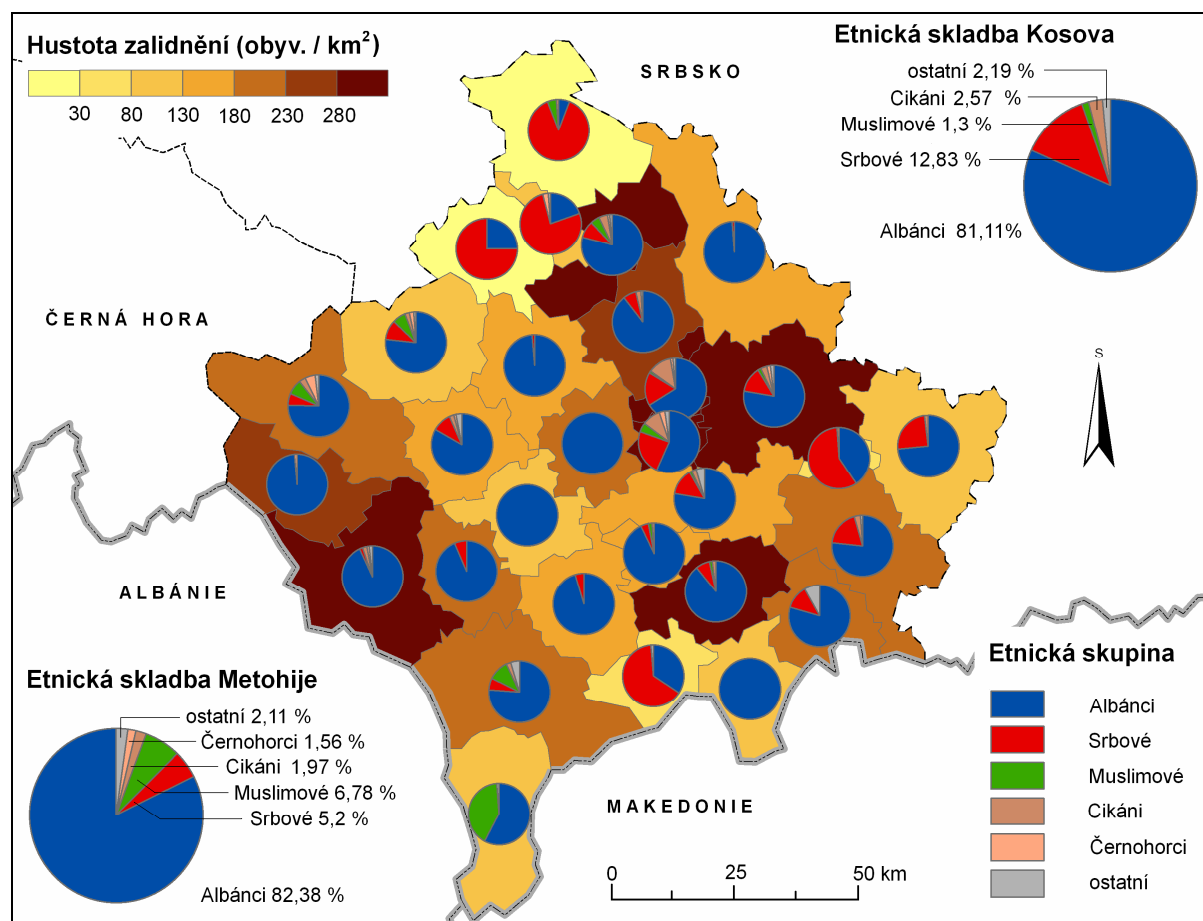
Kompaktnější osídlení muslimského obyvatelstva se nacházelo převážně v oblastech Metohije, a to na severozápadě a na jihu. Severozápadní opštiny Istok a Peć jsou situovány při hranici s územím Sandžaku s početným muslimským (bosňáckým) zastoupením. Tento region navíc v meziválečném období spadl pod správu Černé Hory. Právě u Muslimů se nejvýrazněji projevují změny v etnické sebeidentifikaci. Muslimští Slované se přestali považovat za Černohorce a začala se u nich projevovat určitá etnická emancipace. To je také jedna z příčin radikálního poklesu černohorské populace v oblasti. Zatímco v roce 1961 se k černohorské populaci přihlásilo 21,5 % obyvatel těchto dvou opštin, o deset let později to byla pouze polovina a v roce 1991 jen 4,5 %. Naopak muslimském etniku v roce 1961 tvořilo pouze 2,3 % a v roce 1991 to bylo již 7,5 %²⁰. V jižních opštinách Dragaš a Prizren se ke kategorii „Muslimové“ přihlásili především Gorani. Stejně jako v případě Muslimů v Sandžaku spadá i etnikum Goranů do několika státních (administrativních) útvarů. Gorani se nacházejí na rozhraní Makedonie, Albánie a Kosova. U Goranů, stejně jako u Muslimů na severovýchodě, docházelo ke změně sebeidentifikace. V roce 1961 byli Gorani rozptýleni do kategorií Jugoslávců a „ostatních“, především pak Turků. Na změnu sebeidentifikace v řadách Goranů měly vliv snahy Albánců o etnickou homogenizaci. Ta se zakládala nejen na etnicky, ale i nábožensky jednotném území. Tím lze sledovat pokračující systém zažitého dělení podle náboženské příslušnosti. Proto byly více snahy o poalbánštění Goranů, tj. muslimů než o poalbánštění Srbů nebo jiných nemuslimských etnik. Vysoké zastoupení ostatních etnik (hlavně Turků) bylo zapříčiněno smlouvou o návratu Turků, která byla uplatňována ještě na začátku 60. let (viz kap. 6). Postupující modernizace myšlení i etnické uvědomění v pozdějších letech vedly k nárůstu počtu lidí hlásících se při sčítání ke svému původnímu etniku Goranů. O tom, že se nejedná o změnu v důsledku přirozené měny, svědčí

¹⁹ Statistički godišnjak Jugoslavije 1961, Statistički godišnjak Srbije 1991

²⁰ Statistički godišnjak Jugoslavije 1961, Statistički godišnjak Srbije 1991

prudký nárůst v opštině Dragaš už mezi lety 1961 a 1971, kde došlo k nárůstu počtu Muslimů (Goranů) z 3 400 na 11 tisíc a naopak jen mírný růst Albánců a pokles v kategorii „ostatní“ z 8 tisíc na 1 600²¹.

Mapa 3: Etnická skladba obyvatel a hustota zalidnění Kosova podle opštín v roce 1991*

Zdroj: Statistički godišnjak Srbije 1991

* Jedná se o odhad Srbského statistického úřadu.

Ve většině opštín tvořilo hlavní podíl v celém sledovaném období albánské obyvatelstvo. S výjimkou opštiny Novo Brdo nastal v období 1961 až 1991 růst počtu Albánců ve všech opštinách. V opštinách Metohije bylo zvýšení Albánců v rozmezí 212 až 294 %. Naproti tomu v Kosovu bylo rozpětí nárůstu 112 až 389 % (příloha 3). Častou příčinou vysokého nárůstu obyvatel opštiny byla urbanizace a s ní spojené procesy industrializace, neboť největší zvýšení mají právě opštiny s největšími městy – Priština, Kosovska Mitrovica, Prizren a Gnjilane. Metohije vykazuje více jak třikrát menší rozmezí nárůstu. Patrně se již

²¹ Statistički godišnjak Jugoslavije 1961, Statistički godišnjak Jugoslavije 1971

nebude jednat o pokračování společného sociálního vývoje z doby, kdy Metohije náležela Černé Hoře, neboť se jednalo jen o relativně krátký časový úsek, ovlivňující jednu až dvě generace. Možné vysvětlení je právě v koncentraci Srbů do určitých opštin. V Metohiji bylo srbské obyvatelstvo málo zastoupeno, a tak migrace nezpůsobila tak velké výkyvy. V *Kosovu* naopak docházelo k velkým poklesům Srbů v některých opštinách.

Industrializace jako jeden z faktorů vysokého populačního přírůstku probíhala v *Kosovu* od 50. let a zaměřovala se převážně na těžký průmysl. Většina investic na rozvoj průmyslových podniků směřovala do opštin s největšími městy. Nejznámějším příkladem je metalurgický kombinát Trepča. Nacházel se v blízkosti města Kosovska Mitrovica. Střetávala se tu těžba rud zinku a olova s jejich zpracováním (např. výroba akumulátorů). Celkově se tento komplex podílel na 50 až 60 % výroby olova v Jugoslávii v 80. letech a jeho roční obrat byl přibližně 5 mld. dolarů (www.trepca-akp.com). Podnik byl i názorným příkladem špatné strategie centrální vlády. Na jednu stranu snižoval nezaměstnanost a nabízel relativně dobré platové ohodnocení. Veškeré řízení a strategie a i finanční dotování deficitu však bylo z Bělehradu. Proto tento kombinát na konci 80. let v napjaté atmosféře přestal fungovat. Další významné podniky v Mitrovici se zaměřovaly na těžký chemický průmysl, tj. na zpracování fosfátů, výrobu umělých hnojiv a kyseliny sírové. Těžební průmysl (hnědé uhlí, vápenec) a průmysl stavebních hmot se nacházel i v opštinách Priština a Gnjilane. Pracovní příležitosti poskytovalo budování komplexu tepelných elektráren ve městech Obilić a Titova Mitrovica. Jinou skladbu měl průmysl ve městě Prizren, který vycházel z tradice obchodního centra a místa zpracování kůže a kovu. Proto zde byl vybudován lehký a spotřební průmysl. Mezi hlavní odvětví patřila výroba potravin (firma Progres), výroba syntetických vláken (Perlonka), výroba obuvi (Obce), výroba kovových předmětů (Famipa), výroba šperků, léčiv nebo textilu.

Mezi lety 1961 a 1991 narůstala populace ve většině opštin. Výjimku tvořily opštiny Novo Brdo, Lepošavić a Zubin Potok. Příčinou poklesu bylo většinové osídlení Srby, jejichž počet se snižoval. Jiné vysvětlení platí pro opštinu Novo Brdo. Novo Brdo je hornatější oblast, která leží v zázemí metropolitního areálu Prištiny. V letech 1961 až 1991 se celkový počet obyvatel snížil o 53 %. V případě Srbů to bylo o 50 %, v případě Albánců dokonce 58 %. Proto lze v Novom Brdu za příčinu populačních změn brát ekonomické podmínky a pracovní uplatnění (tedy procesy urbanizace) než snahu o etnickou homogenizaci území.

9. Závěr

Hlavním cíle práce bylo komplexní přiblížení kosovského národnostního problému v období 1945 až 1990. Komplexností je myšleno sledování aspektů vnitřní a vnější politiky a přirozeného demografického chování populace. Práce se snažila odpovědět především na následující tři otázky: Zda byl jugoslávský režim vůči albánské menšině diskriminační, do jaké míry byl kosovský konflikt vytvořen pouze etnickou strukturou a zda se některé etnikum snažilo o etnicky „čisté“ Kosovo.

V první otázce práce dochází k závěru, že až do 80. let režim v Jugoslávii Albánce nediskriminoval. Naopak poskytl zrovnoprávnění a rozvoj kultury a vzdělání. Příčiny, proč se Albánci cítili být diskriminováni, byly subjektivní. Většina kroků Bělehradu byla chápána jako protialbánská z toho důvodu, že ve vedení státu byli zastoupeni Slované. Významnou roli hrála ekonomická zaostalost regionu. Odpor k vládě tak právem mohla vzbudit neschopnost zvýšit životní úroveň. Tento aspekt ovšem dopadal na všechna etnika v Kosovu a spíše přispíval k úbytku Srbů, kteří se navíc cítili ohroženi. Opatření centrální vlády byla chápána negativně i přesto, že zlepšení zdravotní péče přispělo k posunu ve fázi demografické revoluce albánského obyvatelstva a tím ke změně etnické proporcionality. Dalším opatřením, kterým svazová vláda nepřímo přispěla k vyostřování konfliktu, byla výstavba univerzity a možnost zformování albánské intelektuální elity. Tím došlo ke konsolidaci strany LDK, která se stala „tahounem“ v pozdějším boji za nezávislost. Jiným aspektem, který přispíval k neshodám byla rivalita mezi Albánií a Jugoslávií. Z pohledu jugoslávské vlády byla pouze na poli zahraniční politiky států, ale albánská menšina v Kosovu tyto rozpory interpretovala jako boj proti Albáncům. Změna postoje Bělehradu vůči kosovským Albáncům přichází v druhé polovině 80. let. Obecně je chápána jako střet vzestupujícího srbského a albánského nacionalismu. Současně je nutné dodat, že se stále jednalo o mocenský kalkul Slobodana Miloševiče, který se snažil upevnit svoji moc v rámci celé Jugoslávie. Toto období taktéž ukázalo dlouhodobou neudržitelnost četných antidiskriminačních opatření Titovy vlády. Tyto závěry zároveň částečně odpovídají na otázku vzniku kosovského konfliktu. Je tedy patrné, že významný podíl na kosovském konfliktu měly ekonomické a mocensko-politické faktory. Etnická skladba v něm hrála významnou roli zejména na straně Albánců, kteří chtěli dosáhnout etnicky čistého Kosova. Přestože častou příčinou stěhování Srbů byly ústrky a pocity ohrožení, určujícím faktorem byl přirozený populační vývoj. Na úrovni opštin lze sledovat vznik etnicky „čistých“ regionů, ale je nutné brát v úvahu vliv industrializace. Industrializace a s ní spojená

urbanizace způsobila nárůst srbské populace v opštinách s největšími městy a přispěla ke koncentraci srbského obyvatelstva v určitých regionech.

Stěžejním trendem v populačním vývoji Kosova v druhé polovině 20. století byl enormní populační přírůstek daný vysokou porodností a nízkou úmrtností. Tento trend se projevil u Srbů i Albánců. Stěžejním rozdílem, který měnil etnickou proporcionalitu, byla různá forma demografického přechodu. Specifikem menšin v Kosovu byly signifikantní přírůstky nebo úbytky, jenž byly dány častou změnou sebeidentifikace. Přímé vlivy Bělehradu na etnickou skladbu Kosova byly spíše minimální. Nejvýraznějším ovlivněním byla smlouva mezi Tureckem a Jugoslávií.

Celkově lze o vývoji v Kosovu v období 1945 až 1990 tvrdit, že došlo ke změně dlouholetého otevřeného konfliktu na konflikt latentní, ale nebylo použito účinných prostředků k úplnému vyřešení tzv. „kosovské otázky“. Ačkoli byl kosovský problém ve druhé polovině 20. století řešen několika způsoby, žádný z nich nepřinesl stabilitu a ekonomickou prosperitu. Nejlepším řešením by pravděpodobně byly ekonomické a sociální stimuly, avšak problém představoval totalitní komunistický režim, který v rámci komunistické ideologie přehlížel dlouhodobé národnostní problémy celého Balkánského poloostrova.

Budoucnost kosovského problému bude spjata s rychlostí a efektivností ekonomického rozvoje. Etnický konflikt se zdá být dlouhodobou brzdou v rozvoji. V brzké době se nedá očekávat ani shoda v otázce samosprávy severních srbských oblastí. Podle populačních projekcí by měl počet obyvatel Kosova stagnovat, avšak srbské obyvatelstvo by mělo dále ubývat. Za tohoto předpokladu by pak mohlo dojít k odtržení severních částí Kosova výměnou za členství v OSN.

10. Použité zdroje a literatura

Atlas of Serbia (2010): Wikimedia Commons.
http://commons.wikimedia.org/wiki/Atlas_of_Serbia (10.6.2010).

BATAKOVIĆ, D. T. (1992): The Kosovo Chronicles. Platō, Beograd, 218 s.

BISSET, J. (2002): Western Interference. <http://www.deltax.net/bissett/western.htm>
(15.6.2010).

BREZNIK, D. (1974): The Development of Yugoslavia's Population in the Post-War Period. Demographic research centre Beograd, 78 s.

Demographic changes of the Kosovo population 2008. Statistical office of Kosovo, Priština.

DIENSTBIER, J. (2002): Daň z krve. NLN, Praha, 359 s.

DOLEČEK, R. (2005): Necenzurované obrazy z Kosova a Metohije. Křesťanskosociální hnutí ve spolupráci s Historickou a dokumentační komisí Klubu českého pohraničí, Praha, 394 s.

FRLDK (Lidhja Demokratike e Kosovës) <http://www.frlDK.org> (25.5.2010).

HRADEČNÝ, P. (1996): Kosovská otázka v letech 1944-1996 a její úloha v procesu dezintegrace Komunistické Jugoslávie. In: Tejchman, M., Hradečný, P., Šesták, M.: Historické souvislosti rozpadu Jugoslávie. Historický ústav, Praha, s. 127-193.

HRADEČNÝ, P., HLADKÝ, L. (2008): Dějiny Albánie. NLN, Praha, 716 s.

HRADEČNÝ, P. a kol. (2004): Dějiny Řecka. NLN, Praha, 767 s.

KLEMENČIĆ, M.(2002): The Rise and Fall of Yugoslavia: from King Aleksandar to Marshall Tito, 1918-1980. In: Ellis, S. G.: Empire and States in European Perspectives. Edizioni Plus, Piza, 211-238 s.

KORČÁK, J. (1963): Úvod do všeobecné geografie obyvatelstva. Univerzita Karlova, Praha, 116 s.

KOSTIĆ, B. (1990): Jugoslovenski program o Kosovu. In: Kostić a kol: Kosovo. Beograd, s 295-305.

KOŠŤÁL, M., (2008): Globalisté útočí. Nakladatelství Kontingent press, 108 s.

MALETIĆ, M. (1973): Kosovo nekad i danas. Borba-Radna jedinica ekonomiska politika, Beograd, 1023 s.

NAIMARK, N. M. (2006): Plameny nenávisť: Etnické čistky v Evropě 20. století. NLN, Praha, 227 s.

PAVLÍK, Z. (1964): Nástin populačního vývoje světa. NČSAV, Praha, 307 s.

PELIKÁN, J. (1997): Národnostní otázka ve Svazové republice Jugoslávii: Geneze – vývoj – perspektivy. Karolinum, Praha, 87 s.

PELIKÁN, J. a kol. (2005): Dějiny Srbska. NLN, Praha, 670 s.

PIRJEVEC, J. (2000): Jugoslávie 1918 – 1992: Vznik, vývoj a rozpad Karadjordjevićovi a Titovi Jugoslávie. Argo, Praha, 537 s.

RAMET, S. P. (1992): Nationalism and federalism in Yugoslavia. Bloomington, London, 365 s.

REUTER, J. (1982): Die Albaner in Jugoslawien. Oldenbourg, München, 140 s.

SHOUP, P. (1968): Communism and the Yugoslav national question. Columbia University Press, New York, 308 s.

Soldatenglück <http://soldatenglueck.de/wp-content/uploads/2010/02/Bw-Kosovo-Map1.png> (7.4.2010).

Statistički godišnjak Jugoslavije 1961. Savezni zavod za statistiku, Beograd.

Statistički godišnjak Jugoslavije 1971. Savezni zavod za statistiku, Beograd.

Statistički godišnjak Jugoslavije 1981. Savezni zavod za statistiku, Beograd.

Statistički godišnjak Srbije 1991. Republički zavod za statistiku, Beograd.

ŠVANKAMJER, J. a kol. (2004): Dějiny Ruska. NLN, Praha, 574 s.

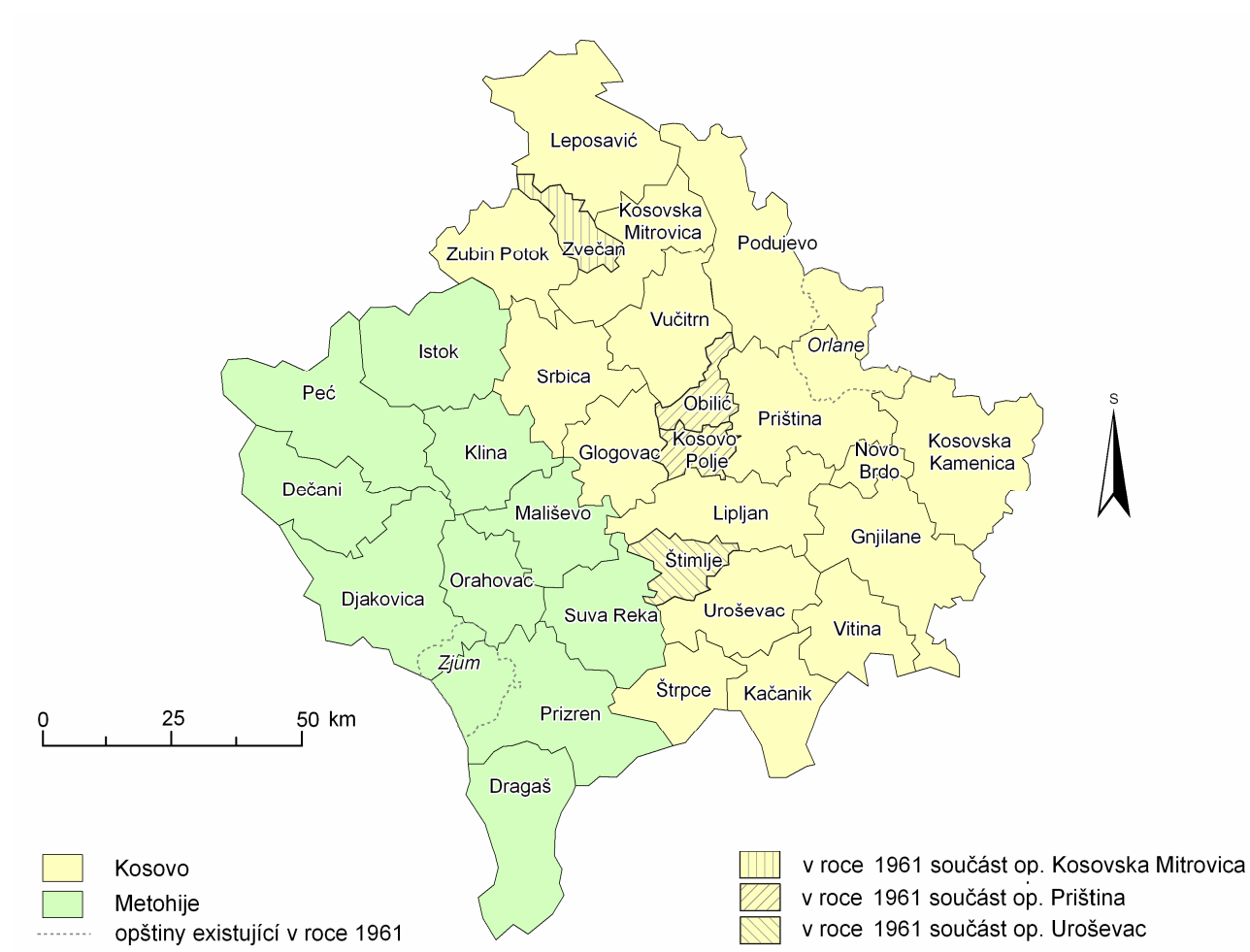
Trepca. Produzeče pod administracijom KPA www.trepca-akp.com (4.8.2010).

TROEBST, S. (1998): The Kosovo Conflict. www.bundesheer.at/php_docs/download_file.php?adresse=/pdf_pool/publikationen/01_kse1_02_tck.pdf (5.8.2010).

ŽIVANČEVIĆ, P. (1989): Emigranti: naseljavanje Kosova i Metohije iz Albanije. Eksportpres, Beograd, 137 s.

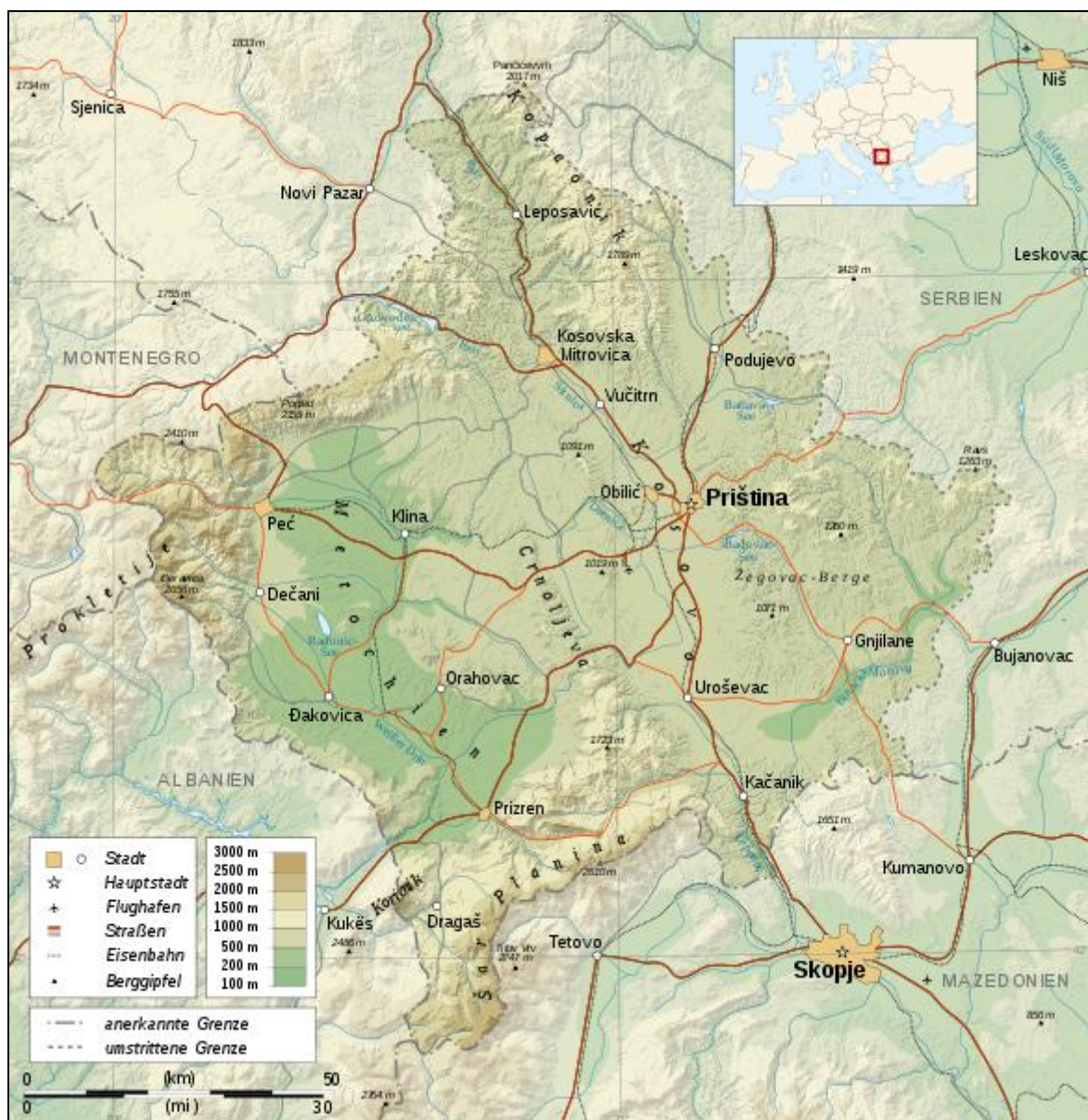
11. Přílohy

Příloha 1: Administrativní členění Kosova v roce 1991 a jeho změny oproti roku 1961

Zdroj: autor

Příloha 2: Fyzicko-geografická mapa Kosova

Zdroj: <http://soldatenglueck.de>